

Uit

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for sosiologi, statsvitenskap og samfunnsplanlegging (ISS)

Den siste røyker

Drevet inn i avvik?

—
Vibeke Lund Pettersen

Masteroppgave i sosiologi, Mai 2015

Innholdsfortegnelse

1	Innledning: Skjøvet ut i kulda	1
1.1	Tobakkskontroll og forebygging i Norge	1
1.2	Den siste røyker	3
1.3	Hvorfor skrive om den siste røyker?	5
1.4	Problemstilling og forskningsspørsmål	6
1.5	Den siste røyker og de andre – begrepsavklaring	6
1.6	Veien videre – oppgavens struktur	7
2	Teori: Ingen røyk uten ild	9
2.1	Sosial kontroll	9
2.2	Avvik	10
2.3	Nøytralisering	12
2.4	Stigma	13
2.5	Sosial identitet og selvbylde	15
2.6	Tidligere forskning	17
2.6.1	«Vi blir en sånn utstøtt gruppe til slutt...»	17
2.6.2	Stilig eller stigma	17
2.6.3	Forsvar og motstand	18
2.6.4	Oppsummering	18
3	Metode: Et dypdykk i røyken	21
3.1	Valg av forskningsmetode	21
3.2	Informanter	22
3.3	Intervjuguiden	24
3.4	Intervjuene	25
3.5	Analyse	28
3.6	Noen etiske betraktninger	30

4	Analyse: Innblikk i en grå hverdag.....	31
4.1	Innledning.....	31
4.2	Myndighetenes heksejakt	32
4.3	Lufta er for alle?	36
4.4	Den siste røyker stemples ut.....	40
4.5	Fra midtpunkt til ytterpunkt	45
4.6	Kardemommeloven.....	48
4.7	Motstanden som gikk opp i røyk.....	52
4.8	Uglesett innenfra.....	55
5	Drøfting: Drevet inn i avvik?	59
5.1	Denormaliseringens konsekvenser	59
5.2	Tilpasning til et kaldere klima	63
5.3	Den fordømte røyker	66
5.4	Oppsummering: Den siste røyker – drevet inn i avvik?	68
6	Konklusjon: Den siste røyker – en avviker?	71
	Litteraturliste.....	75
	Intervjuguide.....	79

Forord

Da er noen intense måneder kommet til ende, og det er på sin plass å takke de som har hatt en rolle i at jeg nådde målet med å levere denne masteroppgaven til normert tid. Først og fremst vil jeg takke de som var villige til å dele sine opplevelser av å være røyker med meg. Uten dere ville det ikke blitt noen oppgave, og jeg er takknemlig for at dere tok dere tid, og for at dere snakket så åpent med meg om hvordan dere har det. Takk for innsatsen, og stå på videre.

Jeg er heldig nok til å få lov å jobbe et sted hvor kompetanse er så høyt verdsatt.

Tusen takk til min arbeidsgiver som har oppfordret meg til å fullføre utdannelsen jeg var i gang med da jeg ble ansatt, og som har gitt meg tid og rom til å utføre et omfattende arbeid. Det er ikke alle arbeidsgivere som evner å gi sine ansatte tillit og frihet i så stor grad.

Min veileder Geir Runar Karlsen har lovet meg trygt gjennom denne prosessen. Takk for at du har støttet meg i troen på at det umulige er mulig, også de ganger jeg ikke lengre har trodd det selv. Det er mange som har trodd på og støttet meg gjennom de siste månedene, også i stunder hvor det så faretruende mørkt ut. Takk til mine venner, som har vist forståelse for mitt sosiale fravær og har tatt telefonen hver gang jeg har vært i behov for utblåsning, backup eller bare selskap. Takk til Kjersti Lien, som tilbydde seg å stå til tjeneste for tiltrengt språkvask og korrektur, du er en engel!

Til mamma og min samboer Tommy – deres ukuelige tiltro til hva jeg kan få til gir grobunn til det største pågangsmot noen kan drømme om. Takk!

Tromsø, 15. mai 2015

Vibeke Lund Pettersen

1 Innledning: Skjøvet ut i kulda

Samme år som den nye røykeloven ble innført, utgjorde andelen dagligrøykere i Norge 26 prosent av populasjonen. 10 år etter er andelen røykere halvert. Tall offentliggjort av Statistisk sentralbyrå fra 2014 viser at andelen dagligrøykere nå er nede i 13 prosent. Siden 1973 er andelen som røyker til daglig redusert med nesten 40 prosentpoeng. Det er færre unge som røyker, og de fleste røykere finner man i befolkningen over 45 år. Det samlede tobakksforbruket, som også inkluderer snus og andre tobakksvarer, går også ned. Det er i all hovedsak reduksjonen av antall dagligrøykerne som står for denne nedgangen (Statistisk sentralbyrå 2015).

1.1 Tobakkskontroll og forebygging i Norge

I 2015 runder tobakkskadeloven i Norge 40 år. Ifølge Helsedirektoratet (2015) har Norge, siden loven ble innført, vært av de landene i verden med mest restriktiv tobakkslovgivning. For 50 år siden startet myndighetene opp det tobakksforebyggende arbeidet, som 10 år senere resulterte i tobakkskadeloven. Siden 1965 og frem til nå, har myndighetenes kamp mot tobakk – og for folkehelsa – blitt stadig mer intensivert. I dag kan de 13 prosentene som er igjen av røykerne, kalles en marginalisert gruppe.

Det siste tiåret har vært spesielt for de som røyker. Mye har endret seg, og røykerens hverdag ser svært annerledes ut nå sammenlignet med for drøye ti år siden. Røyking er ut, og det er røykeren og. Røykeren må tåle stigmatisering og utestengelse fra flere og flere arenaer. Gjennom denne oppgaven skal vi få et innblikk i den siste røykers hverdag. Vi skal se på hvordan endringene påvirker røykeren, og hvordan han håndterer utfordringene. Og vi skal forsøke å finne svaret på om den siste røyker er en avviker.

Man føler seg litt sånn ... ensom i skogen. Og noen ganger litt lei seg. Fordi man blir uglesett, sett ned på ... (Thelma 56 år, fagsjef)

I juli 2004 ble den nye røykeloven innført. Den nye røykeloven er egentlig ikke mer enn en endring i tobakkskadeloven, men denne endringen er såpass omfattende at den får tilnavnet «den nye røykeloven». Innføringen av et forbud mot røyking på serveringssteder møtte mye motstand, både blant de som røyker og de som ikke røyker. Det sosiale forbundet med

røykingen, nytelsen og avslappingen, sto i fare, og det ble spådd restaurantdød, økning i antall hjemmefester og husbråk som følge av forbudet (Pettersen 2005). Drøye ti år senere ser man at den nye røykeloven er akseptert, og at mange av de som fortsatt røyker selv setter pris på forbudet.

På mange måter kan man nok argumentere for at den nye røykeloven ble startskuddet for en målrettet tobakkspolitikk fra myndighetenes side. Virkemidler som økte avgifter, strengere reguleringer og massemediekampanjer har vært flittig brukt gjennom det siste tiåret. I Helse- og omsorgsdepartementets tobakksforebyggende strategiplan for 2006-2010 kommer det frem at målet på sikt er et samfunn som er fritt fra tobakk.

«I Norge er vi inne i det som gjerne kalles tobakksepidemiens siste fase og som karakteriseres av en markant nedgang i røykingen. Et annet trekk ved denne fasen er at de sosiale forskjellene i røyking vedvarer og til og med kan bli større.» (Helse- og omsorgsdepartementet 2006)

Tobakken fremstilles av myndighetene som en epidemi, og det uttrykkes bekymring for sosial ulikhet som følge av politikken som føres. Bekymringen for sosial ulikhet viser seg å være berettiget. Historisk sett har tobakksrøykingens status vært med på en rundreise gjennom 100 år. Den kom til Norge med automatiseringen i industrien på begynnelsen av 1900-tallet, og utviklet seg snart til å være overrepresentert blant menn av høyere sosial klasse. I løpet av de første femti år av forrige århundre, var tobakksforbruket i vekst. På 50-tallet røykte rundt 70 prosent av mennene, og 20 prosent av kvinnene (Lund & Lund 2005). I de påfølgende tiårene avtok både røykingen og den sosiale statusen forbundet med røyking. Røyking forbundet med sosial ulikhet er dermed ikke et nytt fenomen, men heller et historisk et som har endret seg fra lav status til høy status, for å ende opp i det lavere samfunnsjikt igjen.

«Den idealtypiske røyker i Norge er nå en middelaldrende, skilt Fremskrittsparti-velger fra Nord-Norge med kort utdanning, lavt lønnet arbeid i industrien eller plassert utenfor arbeidsstyrken.» (Lund & Lund 2005:563)

I undersøkelsen av Lund og Lund (2005) som det refereres til ovenfor, fant de at de lavere sosioøkonomiske lag var kraftig overrepresentert blant røykere. Røykerne i lavere sosiale lag røykte også mer, begynte tidligere og røykte sterkere tobakksprodukter. Røyking er en stor årsak til sosiale helseforskjeller, og en begrensning av tobakksforbruket vil ifølge Helse- og omsorgsdepartementet (2013) være et bidrag til å utjevne disse forskjellene.

Røyking er den enkeltfaktor som har sterkest negativ innvirkning på helsa til folk i Norge. Hvert år dør flere enn 5000 nordmenn av sykdommer som følge av røyking. Hvert av disse menneskene mister i gjennomsnitt 11 leveår på grunn av røyken. I 2013 kom myndighetene med en ny tobakksforebyggende strategiplan. Tittelen «*En framtid uten tobakk*» etterlater ingen tvil om hva formålet er. Daværende helse- og omsorgsminister Jonas Gahr Støre forsterker det klare budskapet i sitt forord.

«*Vi mennesker har vunnet kamper mot epidemier før. Vi skal vinne denne også*» (Helse- og omsorgsdepartementet 2013:3)

Offensiven fra myndighetene mot tobakksepidemien har ført til at det blir færre og færre røykere, og målet er at det innen 2016 skal være færre enn 10 prosent dagligrøykere igjen i Norge. Politikken som føres er aktiv og restriktiv, og legitimeres i folkehelseperspektivet. Den norske tobakskontrollen er basert på en politisk og kulturell idé om å denormalisere røykeadferd. Det innebærer en bevisst definering fra det offentlige om at røyking er uønsket adferd, gjennom å påvirke og endre normer også på et kulturelt nivå (Sirus 2012:12). Denne denormaliseringen kan sies for alvor å ha startet opp i 1988, med loven om røykfrie fellesområder, og videreført i årene etter. Økte avgifter, reguleringen og restriksjoner, og avskrekkende massemediekampanjer er verktøy som brukes for å oppnå denne denormaliseringen av røykeadferden.

1.2 Den siste røyker

Tross innsatsen fra myndighetenes side, er det fortsatt 13 prosent dagligrøykere igjen i Norge. I tillegg oppgir 9 prosent at de røyker av og til (Statistisk sentralbyrå 2015). Nedgangen i antall røykere har vært omfattende det siste tiåret, men fortsatt er tallene høyere enn i mange andre land. Derfor holder myndighetene trykket oppe.

Men hvem er så den siste røyker? Flere forskere mener at de som ikke er sluttet til nå, ikke er mottakelige for de budskap dagens tiltak sender ut. Det fryktes at man nå støter på et «grunnfjell» av røykere som er resistente mot den politikk som føres i dag (Sirus 2012:15). Men selv om vi vet at den siste røyker gjerne har lav inntekt og utdanning, er det ikke slik at røykerne er en homogen gruppe. Du finner fortsatt leger som røyker, advokater og professorer, så vel som tømrere og industriarbeidere. Røykerne er ulike, og befinner seg i ulike samfunnslag. I denne undersøkelsen er det ikke lagt større vekt på den generelle sosiale status informantene innehar. Dette er ikke et valg som er gjort fordi de sosiale forskjellene ikke er viktige, men heller fordi jeg tror at mange av de sosiale konsekvenser det å røyke i dag medfører, rammer den siste røyker uten å skille mellom sosiale klasser. Så er neste spørsmål, hvilke sosiale konsekvenser er det røyking fører til?

Jeg skjemmes ovenfor meg selv og for andre. Daglig har jeg tanker om ... to av røykene jeg tar hver dag følges av «Må jeg virkelig ta denne røyken, må jeg virkelig røyke»
(Linda 35 år, sykepleier)

En denormaliserende tobakkspolitikk innebærer en kulturell endring hvor nye regler og normer integreres, og det gjøres et bevisst valg om å sende ut signalet om at røykeadferd er uønsket. Den formelle sosiale kontrollen fra myndighetenes side integreres i folkeopinionen, og røyking blir også adferd som ikke lengre er sosialt akseptert (Lemert 1967). Når en handling ikke er sosialt akseptert, kan den anses som et avvik fra samfunnets verdier og normer (Becker 2006). En uintendert effekt av denormaliseringen er at røykeadferden knyttes opp mot en negativ sosial identitet knyttet til avvik, noe som kan lede til stigmatisering av røykeren. Stigma handler i korte trekk om egenskaper ved et individ som forbindes med brudd på normer og avvik, og som ikke aksepteres av majoriteten.

Den mest markante endringen jeg opplever er at det er blitt legitimt å mobbe røykere. Det er det jeg føler. Det er mest politisk korrekt å mobbe røykere. Fordi vi er ganske grusomme.
(Geir 51 år, lærer)

Røykeklimate har uten tvil gjennomgått en forandring. Flere undersøkelser både i Norge og i andre land viser at det er tilfelle at den siste røyker føler seg stigmatisert. De siste årene har fokuset på de sosiale aspekt ved røyking økt fra et sosiologisk ståsted.

«Identifiseringen av stigmatisering og andre uintenderte konsekvenser av en denormaliserende tobakkspolitikk, illustrerer et behov for mer kunnskap om hvordan norske røykere forstår seg selv og sin røykeadferd i lys av den denormaliserende politikken og det røykefiendtlige klimaet som denne politikken har bidratt til å skape.» (Sirus 2012:19)

Når det gjelder røykerne som fortsatt er igjen, er det viktig å forstå at de ikke røyker fordi de er dumme. Røyking handler om mer enn helsefarene, og man må ikke underestimere de kulturelle sider ved røykingen. Det sies at avgifter, restriksjoner og skremselspropaganda ikke biter på den siste røyker. Kanskje kan en sosiologisk forståelse hjelpe oss til å finne ut hva som skal til for å få den siste røyker til å stumpe sigaretten. En sosiologisk forståelse vil i alle fall kunne gi et viktig grunnlag for å vurdere den videre politikken i lys av de konsekvenser en denormaliserende tobakksforebygging medfører.

1.3 Hvorfor skrive om den siste røyker?

Den verden som røykeren lever i har gjennomgått store endringer gjennom det siste tiåret. Den siste røyker må stadig forholde seg til økt sosial kontroll, både formelle reguleringer fra myndighetenes side, og uformelle restriksjoner fra massenes side. Denormalisering av røykeadferd har ført til at røykeren føler seg sett ned på og stigmatisert. Min undring er hva dette gjør med den siste røyker. Hvordan opplever den siste røyker sin nye hverdag? Hvordan håndterer han sin nye hverdag? Og ikke minst, hvordan har den siste røyker det?

At røyking av mange anses som en avvikende handling er ikke noe nytt, spørsmålet mitt er om det nå er gått så langt at også den som røyker kan anses som en avviker. Meningen med myndighetenes denormalisering var å stemple selve røykehandlingen som uønsket adferd (Sirus 2012:17). Spørsmålet er om det er realistisk å skille handling og individ i en slik prosess, eller om den siste røyker i seg selv også er blitt stemplet som uønsket.

Min personlige motivasjon for å ta tak i dette temaet er at jeg selv inntil nylig har vært røyker, og har kjent på hvordan hverdagen har endret seg. Jeg tok meg selv i å være flau over å røyke og å gjemme meg for ikke å bli sett av andre. Gjennom mine egne personlige refleksjoner dukket det opp et spørsmål som på mange måter dannet grunnlaget for den prosess som har ledet til denne oppgaven; ***Er jeg alene om å føle det som jeg gjør?***

1.4 Problemstilling og forskningsspørsmål

I denne undersøkelsen er målet å finne ut om den siste røykers egne opplevelser av røykeklimaet og hverdagen som røyker, plasserer han innenfor de rammene av avvik. Rammene for avvik er på ingen måte hugget i stein, noe som gjør en konkret og direkte plassering innenfor komplisert. Det er heller ikke slik at alle kriterier for avvik må kunne krysses av for hver eneste avvikergruppe. Likevel skal det være mulig å se om den siste røykers opplevelser og handlingsmønstre stemmer overens med avvikerens mønstre. Problemstillingen for undersøkelsen er derfor følgende spørresetning:

Har helsepolitikken, gjennom det tobakksforebyggende folkehelsearbeidet, bidratt til at røykere i dag betraktes som avvikere i befolkningen?

For å kunne svare på problemstillingen, krever det svar på flere forskningsspørsmål underveis i undersøkelsen. Disse gjelder røykerens holdninger til tobakkspolitikken, andre røykere og seg selv, skamfølelse og håndtering av stigma. Følgende forskningsspørsmål danner i tillegg til problemstillingen grunnlaget for undersøkelsen;

Hvordan opplever den siste røyker den økende sosiale kontrollen av røykere?

Opplever den siste røyker skam tilknyttet røykeadferden og hvordan håndteres dette?

Er det fortsatt positive sosiale aspekter tilknyttet røykingen?

Hvilket sosialt selvbilde har den siste røyker?

1.5 Den siste røyker og de andre – begrepsavklaring

I oppgaven brukes begrepet *den siste røyker* gjennomgående. Begrepet henviser for så vidt til den harde kjerne av røykere, som fortsatt ikke har stumpet sigaretten. Tidligere har vi vært innom at denne gruppen har visse kjennetegn, som lav utdanning og lav inntekt, og at den av noen anses som resistent mot dagens tobakkspolitikk. For meg er *den siste røyker* ikke nødvendigvis beheftet med disse distinksjonene. *Den siste røyker* er som begrep ment å beskrive de røykerne som er igjen, uten noen videre merkelapp. Jeg har selv gått inn i arbeidet med denne undersøkelsen med et åpent sinn, og ønsker at du som leser skal gjøre det samme. Begrepet *den siste røyker* bør derfor tolkes uten andre heftelser en selve røykingen.

Jeg har også benyttet meg av *de andre* som en motsetning til den siste røyker. Jeg har valgt å ikke gå inn på om det er spesielle grupper den siste røyker føler seg mer eller mindre stigmatisert av, derfor blir *de andre* et begrep som egentlig omfatter alle som ikke røyker. På den måten blir de andre et symbol på massene, majoriteten og på folkeopinionen.

1.6 Veien videre – oppgavens struktur

Etter innledningen som du snart er gjennom, håper jeg at du har fått en klar oppfatning av hva du kan forvente deg av sidene som kommer. Dette avsnittet er ment som en veiviser gjennom resten av oppgaven.

Kapittel 2 har som formål å sette deg inn i de teoretiske perspektivene som ligger til grunn for undersøkelsen, og er ment å være til hjelp i den videre lesingen. Etter en gjennomgang av teorien, kommer det i slutten av samme kapittel en kort oppsummering av tidligere forskning på området. Ikke all forskning som det refereres til i oppgaven er tatt med her, men i litteraturlisten helt bakerst finner du en oversikt over alle bidrag som er referert til gjennom teksten.

Etter teorikapittelet venter kapittel 3, hvor jeg redegjør for de metodiske grep og valg som er tatt for å kunne gjennomføre undersøkelsen. Metodekapittelet gir et innblikk i jobben som ligger bak det dokumentet du nå holder i hånden, og redegjør for den jobben som ligger bak oppgaven. Innblikket i metoden skal gi deg som leser en forsikring om at jeg som forsker har lagt min kunnskap, vurdering og refleksjon bak de valgene som er tatt underveis.

Etter at metoden er gjort rede for er det klart for å presentere resultatet av undersøkelsen.

Kapittel 4 byr på en grundig analyse av dataene som er samlet inn gjennom åtte kvalitative intervjuer, og gir et innblikk i livet som en siste røyker. I analysen er alle utsagnene til informantene først samlet sammen, for så å bli delt inn i kategorier som strukturerer innholdet i flere logisk sammensatte underkapitler.

Etter analysen er det på tide å tenke på betydningen av det som er kommet frem så langt. Derfor er det i kapittel 5 på tide å drøfte funnene fra det foregående kapittel, og søke å finne ut hva funnene betyr. I dette kapittelet er det også tid for å konkludere, og med det forsøke å svare på problemstillingen og forskningsspørsmålene som er stilt allerede her i innledningen.

2 Teori: Ingen røyk uten ild

Hverdagen for røykerne har gjennomgått en større endring det siste tiåret. Fra å være et sosialt midtpunkt er den siste røyker skjøvet ut av fellesskapet, og reguleres av stadig økt sosial kontroll, formell så vel som uformell. Tidligere forskning etablerer røykeren som stadig mer stigmatisert av de som ikke røyker. Spørsmålet som stilles her er imidlertid om den siste røyker nå stigmatiseres i så stor grad at han kan kalles en avviker. Man kan nok argumentere for at røykerens posisjon har vært kompleks over mange tiår. Det er likevel slik at det å røyke har gått fra å være et symbol på status og overklasse, til å nå være et lavstatussymbol. Formålet med denne oppgaven er å finne om den siste røyker gjennom egen opplevelse plasserer seg selv innenfor avvikets rammer. Derfor vil den teoretiske delen av oppgaven i stor grad dreie seg om avvikssosiologiske perspektiver og stempingsteori. Omstendighetene til den siste røyker har lenge vært i endring, men det siden den nye røykeloven i 2004 må endringene kunne sies å ha vært drastiske. Det er derfor naturlig også å ta i betraktning hvordan en slik sosial endring påvirker individets opplevelse av sin sosiale hverdag.

2.1 Sosial kontroll

Sosial kontroll er enkelt forklart den innflytelse et samfunn, grupper eller enkeltindivider kan bruke for å påvirke andre individer. Man skiller gjerne mellom formell og uformell sosial kontroll. Den formelle sosiale kontrollen er den som utøves av myndigheter og stat i form av lover og regler som er gjeldende i et samfunn, som opprettholdes gjennom makt i form av politi, rettsvesen og andre institusjoner som er der for å opprettholde orden. Den uformelle sosiale kontrollen er den kontroll individene utøver ovenfor hverandre. Gjennom uformell sosial kontroll sender vi et signal til andre om hva som er greit og hva som ikke er det, og på den måten kan grupper påvirke gjennom sosial integrasjon og individets behov for bekreftelse.

Lemert (1967) ramser opp fire ulike modeller for sosial kontroll som kan utøves for å fjerne et sosialt problem. Den første går ut på å gjennom lov gjøre handlingen ulovlig, og innføre sterke sanksjoner for å unngå at individer hengir seg til handlingen. Den andre er systematisk informasjon om skadevirkningene av handlingen, for å få individer til selv å velge bort handlingen. Den tredje er regulering gjennom avgifter, distribusjon og tilgjengelighet for å begrense forbruket. Den fjerde er å søke å erstatte den uønskede handlingen med andre

alternativer (Lemert 1967:112-120). Når det gjelder tobakkspolitikken i Norge er det modell to og tre vi i dag ser benyttet i Norge.

Individet sosialiseres innenfor rammene av den formelle sosiale kontroll, og tar med seg de normer som myndighetene legger opp til i den sosiale integrasjonen i samfunnet. Det gjør individet i stand til å utøve uformell sosial kontroll, hvor man kan fordømme andre individers handlinger dersom de faller utenfor de normer som rammer inn samfunnet (Lemert 1967).

2.2 Avvik

Howard S. Becker gav i 1963 ut boken *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. Som Becker selv nevner i innledningen var det ikke «Outsiders» som fant opp området som nå kalles avvik, men den skilte seg fra de andre med sin enklere fremtoning og forståelse av fenomenet (Becker 2006). Allerede så tidlig som i innledningen, trekker Becker frem at det finnes oppførsel som ikke er ulovlig eller kan anses som kriminell, men hvor det likevel foreligger en allmenn oppfattelse av at oppførselen er uriktig. Dette er et poeng som er sentralt når vi kommer så langt som til de empiriske funn som er gjort i tilknytning til denne undersøkelsen. Becker mener at sosiale regler skapes av sosiale grupper, og definerer situasjoner og måter å oppføre seg hvor handlinger defineres som innenfor eller utenfor det som er riktig. Bryter man en slik regel kan man betraktes som en som ikke kan forholde seg til gruppens regler, en utenforstående (Becker 2006:14).

Ifølge Lemert (1967) er vi alle ulike i et eller annet henseende – men det er først når denne individualiteten evalueres normativt at man kan syne et avvik (Skog 2006). Her ligger også skillet mellom statistiske og normative avvik. Statistiske avvik er når individ eller grupper skiller seg fra majoriteten av befolkningen, altså et slags brudd mot flertallet. Et normativt avvik innebærer et brudd på de normer og regler som forventes fulgt i et gitt samfunn. I tidligere tradisjoner var det vanlig å se avvik kun som et brudd mot en innforstått regel, for så å lete etter feil hos regelbryteren for å forklare avviket. Becker mener derimot at avviket er en følge av andres reaksjoner på handlingen, heller enn at avviket er en egenskap av den handling som et individ begår. Dette fordi det er de andre som skaper selve avviket gjennom å opprette de regler hvor overtredelse anses som et avvik, for så å ilegge disse reglene på individer, og da betrakte dem som utenforstående (Becker 2006:22). Med dette menes at ingen enkelthandling kan avvike i og for seg, men trenger en referanse som sier noe om hva

den avviker fra. Beckers poeng her er viktig om man vil se den siste røyker som avviker. Dette fordi da røykerne som er intervjuet her begynte å røyke, var omstendighetene annerledes enn det de er i dag. Derfor kan man ikke si at det er egenskaper ved handlingen å røyke som eventuelt gjør den siste røyker til en avviker, men heller de regler som samfunnet formelt og uformelt har skapt rundt røyking som handling.

Problemstillingen tar opp spørsmålet om helsepolitikken har bidratt til at røykeren nå betraktes som en avviker. Det vil i så fall bety at denormaliseringspolitikken har drevet den siste røyker inn i avviket. Ifølge Becker kan graden andre reagerer på avvik variere sterkt over tid, noe som innebærer at hvilke handlinger som defineres som avvikende kan endre seg (Becker 2006:25). Becker anser avviket som normativt. Hva som defineres som avvik er altså styrt av nedlagte normer i samfunnet. Sosial kontroll og dens mekanismer påvirker først og fremst individuell oppførsel gjennom utøvelse av makt og bruk av sanksjoner, både i positiv og negativ forstand. Men makt ville ifølge Becker være vanskelig å opprettholde dersom tvang var eneste mulighet, derfor oppstår mer subtile mekanismer som fyller samme funksjon (Becker 2006:61). Derav kommer den kontroll som oppstår gjennom å påvirke hvordan de andre ser på aktiviteten som må kontrolleres, og deres mulighet til å engasjere seg i den. Slike situasjoner organiseres på den måten at individer oppfatter aktiviteten som motbydelig, upassende eller umoralsk slik at de derfor ikke begir seg inn i den (Becker 2006:61). De viktigste funksjonene for å begrense en uønsket handling, er ifølge Becker:

- a) kontroll gjennom begrenset tilgang og tilgjengelighet
 - b) kontroll gjennom behov for å hindre at ikke-brukere oppdager at man er bruker
 - c) kontroll gjennom å definere handlingen som umoralsk eller upassende
- (Becker 2006:62)

Funksjonene som er beskrevet ovenfor er hentet fra Beckers undersøkelser av marihuanabruk. Selv om tobakksrøyking og marihuanarøyking skiller seg, i form av at marihuana er definert som ulovlig i Norge, mens tobakksrøyking ikke er ulovlig, er det interessant å undersøke om de samme funksjonene kan gjøres gjeldende for begge. Kontroll gjennom begrenset tilgang, innebærer at brukeren eller avvikeren må forholde seg til at den avvikende handlingen begrenses gjennom reguleringer. Tilgangen på marihuana begrenses av at det er ulovlig, og at man kan straffes for å selge eller oppbevare stoffet. Tilgangen på tobakksrøyk begrenses

gjennom blant annet gjennom reguleringer som sier noe om hvor du kan og ikke kan ta deg en røyk. Å sette inn denne type rettslige kontrollmekanismer virker ifølge Becker ikke nødvendigvis avskrekkende på brukerne, men det virker begrensende i form at det forvansker tilgangen (Becker 2006:66). Den neste funksjonen er hemmelighetskremmeri for å unngå at ikke-brukere oppdager brukeren, noe som kan utløse reaksjoner og sosiale sanksjoner. For ikke å bli «oppdaget» isolerer avvikerer seg fra det konvensjonelle samfunnet, og blir tryggere i sin verden når han opplever at risikoen for å bli «tatt» er liten så lenge han er isolert. Den siste funksjonen Becker trekker frem er moralen. Grunnleggende moralske prinsipper krever at individet skal være ansvarlig for egen velferd og skal kunne styre sin oppførsel på en rasjonell måte (Becker 2006:71).

2.3 Nøytralisering

Dersom oppførselen til et individ ikke kan anses som rasjonell, må det nøytraliseringsmekanismer til for å unngå at man - som de andre - fordømmer seg selv som avviker. Nøytralisering skjer ofte gjennom rasjonalisering og forsvar, hvor unnskyldninger for handlingen som utføres, og avdramatisering av farene ved handlingen er sentrale teknikker i et slags selvforsvar (Becker 2006).

Nøytraliseringsteori går i korte trekk ut på at individet legitimerer handlinger som ikke svarer opp mot de gjeldende normer gjennom å bygge et forsvar rundt handlingen. Sykes og Matza (1957) er mye brukt for å forstå kriminell adferd, og var en motsetning til den gjengse sosiologiske oppfatning på den tiden. Mens andre stort sett anså kriminelle som subkulturer i sterk opposisjon til gjeldende regler og normer, så Sykes og Matza at kriminelle opprettholdt grader av forpliktelse til samfunnets system av verdier. Ifølge Sykes og Matza føler kriminelle skyld og skam for de ulovlige handlinger de utfører, og de ser opp til og beundrer de som ikke bryter loven. Fordi kriminelle faktisk forholder seg til rett og galt, må de bruke nøytraliseringsteknikker for å unngå skam og rasjonalisere sine handlinger. I korte trekk handler nøytralisering om å dempe det ytre stigmaet en handling medfører, slik at individet kan opprettholde sitt selvbylde (Sykes & Matza 1957). Når det gjelder røyking handler det om å legitimere handlingen, for seg selv så vel som for de andre.

Scott og Lyman (1968) tar i bruk det de kaller *accounts*, når de tar opp samtalens sosiologi. I artikkelen *Accounts* presenterer de en analyse av samtalen hvor denne benyttes til å forklare utilbørlig adferd. Gjennom nøye fremstilte utsagn bygger individet broer mellom handlingen som utføres og forventningen fra andre. Begrepet *accounts* inneholder gjerne unnskyldninger og rettfærdiggjøringer, og er sosialt aksepterte vokabularer for å nøytralisere handling eller konsekvenser av handling (Scott og Lyman 1968).

Med Becker får vi en innsikt i de rammene som gjør en avviker til en avviker. For å finne ut om den siste røyker passer inn i «avviksboksen», er Beckers teori sentral. Ved å snakke med røykere om deres egen opplevelse av hverdagen som røyker, om hvordan de opplever eventuelle reaksjoner fra samfunnet rundt seg, vil vi kunne se om de rammer som gjelder andre avvikende grupper, også gir seg til kjenne hos den siste røyker. Når man ser på røykeren i et avviksperspektiv, er det samtidig også interessant å se hvordan røykeren håndterer sin hverdag. Dersom den siste røyker er en avviker, fører det med seg stigma. Vi skal derfor se nærmere på stemplingsteori, for å søke å finne hvordan økende stigmatisering påvirker individet.

2.4 Stigma

En teoretiker som er sentral innenfor stemplingsteori og stigmatisering er Erving Goffman. I 1963 gav han ut boken *Stigma: Notes on the management of spoiled identity* som omhandler hvordan individer som opplever stigmatisering forholder seg til sin sosiale verden. Når et individ er stigmatisert, innebærer det at selvbildet svekkes som følge av forhold ved individet som andre reagerer på. Goffman mener stigmatisering tar utgangspunkt i en eller flere av de følgende tre kategorier: Den første følger av et annerledes utseende eller kroppslige skavanker. Den andre kommer som følge av personlige karaktertrekk eller livstilen individet lever, som kan vise brist på eksempelvis karakter, hederlighet eller viljestyrke. Den tredje omfavner de som stigmatiseres som følge av sin tilhørighet til sosiale eller kulturelle grupper, og forfølges på grunn av sin rase, legning, religion eller opprinnelse (Goffman 1972:13-14). For denne oppgaven er det den andre typen stigmatisering som er relevant, da den siste røyker kan antas å stigmatiseres som følge av livsstil og sitt valg om å røyke. På samme måte som Becker ser avvik som en følge av interaksjon mellom avviker og de andre, på den måten av avviket skapes gjennom de andres fordømmelse, anser også Goffman at stigmatiseringen

kommer som en følge at forventningene fra samfunnet ikke oppfylles. Dermed må stigma i likhet med avvik, ses på som et sosialt produkt som kan endres over tid.

Et individs sosiale identitet deles opp ved hjelp av ulike folk og steder. Man befinner seg på ulike sosiale arenaer, i ulike sosiale rom og i ulike sosiale grupper og situasjoner.

Stigmatiseringen kan ifølge Goffman endre seg i forhold til de sosiale omstendighetene, noe som må tas hensyn til når man studerer stigmatiserte individer (Goffman 1972:98). Det er de daglige gjøremål som plasserer individet i ulike sosiale situasjoner, hvor stigmatiseringen kan være av ulik grad. For røykeren er gjerne stigmatiseringen knyttet opp mot selve handlingen, og det er ikke like lett for andre å oppdage røyken unntatt når selve handlingen tar sted. Et unntak er selvsagt lukten som gjerne sitter igjen, og som kan være et ubehag for andre. Men det stigmatiserte individet har en mulighet til å skjule det som gjør dem annerledes for å øke sin sosiale respektabilitet på visse arenaer. På andre arenaer igjen er kanskje avviket godtatt av de andre og på den måten kan man utføre handlingen uten å bli stigmatisert som følge av den (Goffman 1972). Individer som vet at det befester seg et stigma ved dem kan gjøre store anstrengelser for å unngå å gjøre stigmaet unødvendig påfallende. Hensikten er da å redusere spenningen som henger ved stigmaet, og med det å lette ubehaget for seg selv og andre. Man kan skjule stigmaet på flere måter, enten gjennom å unngå handlingen i visse situasjoner eller gjennom å skjule «sporene» etter handlingen eller gjemme en eventuell fysisk skavank.

Goffman snakker om personlig identitet og sosial identitet, hvorav den sosiale identiteten gjør det mulig for individet å behandle selve stigmatiseringen. Individet bygger opp egen oppfatning av seg selv, på samme måte som de rundt han gjør det – men individet har noe mer frihet i forhold til hva han velger å ta med eller utelate fra sin oppfatning, sammenlignet med at andre ser det de ser. Det kan føre til at det stigmatiserte individet pålegger seg selv en identitetsstandard som han selv ikke klarer å leve opp til, noe som vil føre til at individet opplever ambivalens i relasjon til eget jeg. Denne ambivalensen kan gi seg utslag i en andregrads stigmatisering av de som er «verre» ute enn individet selv, hvor man tar avstand fra andre stigmatiserte. Det gir seg også utslag i forsøket på å skjule sitt stigma, som vi nylig har tatt opp.

Også i valg av venner og omgangskrets kan den stigmatiserte føle på ambivalens, skal man ha venner uten stigmaet for å føle seg mer normal eller føler man seg mer normal med likesinnede? Uansett om han allierer seg med likesinnede eller ikke, vil han oppleve en

identitetsambivalens når han ser hvordan gruppen han er en del av – være seg om han omgås den eller ikke – oppfører seg. Ved å identifisere de trekk ved den stigmatiserte gruppen, vil den stigmatiserte samtidig som han tar avstand fra gruppens normbryting, holde på de samme trekkene som gjør at han er en del av gruppen. Noe som kan føre til avsmak, skam og senere også skam for å skjemmes over de trekk han selv vet han innehar. Han kan med andre ord verken helt akseptere sin egen gruppetilhørighet, eller bryte seg løs fra den (Goffman 1972:114). I sitt forhold til andre grupper og de normale, ligger det i noen tilfeller i den stigmatisertes natur å tilpasse seg for å passe bedre inn. Denne tilpasningen kan gjøre sitt for at stigmaet til en viss grad aksepteres av de andre. Denne aksepten er imidlertid skjør, og avhenger av at de andre ikke presses lengre enn at de selv ønsker å tilby sin aksept. Bli stigmaet for fremtredende og synlig, kan det føre til at aksepten trekkes tilbake (Goffman 1972:126). Den stigmatiserte har ifølge Goffman en jeg-identitet som knyttes opp mot egen gruppe, og en jeg-identitet som er knyttet opp mot de andre. På den måten dras den stigmatiserte mellom sin identitet som annerledes og sin identitet som normal, noe som kan medføre et ambivalent forhold til selvet. I neste avsnitt skal vi se litt nærmere på avvikerens selvbylde.

2.5 Sosial identitet og selvbylde

Både formelle lover og mer uformelle normer er under stadig utvikling og kan variere mellom kulturer, og også over tid. Lemert mener negative sanksjoner som følger brudd på disse normene, kan utløse endringer i individets selvbylde. Det kan føre til at individet forsøker å endre seg i den «normale» retning, eller trekker seg bort fra felleskapet og med det trekker seg lengre bort fra det som anses som vanlig. Med det sistnevnte forsterkes avviket, og et avvik som opprinnelig ikke var der er blitt til gjennom andres negative sanksjoner og egen måte å takle situasjonen (Lemert 1967, Skog 2006).

Stemplingsteorien røtter går så langt tilbake som George Herbert Mead (1938) hvor man kan spore forestillingen om at mennesket påvirkes av andres oppfatninger og vurderinger av en selv (Skog 2006). I stemmingsteorien går selve stemmingen ut på at individet tar andres oppfatning inn over seg, og gjør den til en del av sin egen selvoppfatning og identitet (Skog 2006). Enten kan den som stemples slå seg til ro med stempelet, eller det kan motivere mer eller mindre til å gjøre en endring. Disse mekanismene skjer både på det formelle og det uformelle plan. Et individ kan gå så langt som å omdefinere seg selv inn i avvikerrollen for å

søke fellesskap andre steder enn der hvor «det normale» pågår, og i tilfeller bruke avviksrollen som et forsvar mot de reaksjoner man møter fra samfunnet for øvrig, noe Lemert kaller et sekundært avvik (Lemert 1967:62-63, Skog 2006).

Den franske sosiologen Pierre Bourdieu mener at et individs plassering i det sosiale rom er sentralt for den rolle et individ har i samfunnet. Det sosiale rom beskrives som et abstrakt rom hvor sammenlagt kulturell, økonomisk og sosial kapital gir individet en høy eller lav plassering i en hierarkisk struktur av sosiale posisjoner (Bourdieu 1987). Det sosiale rom kan på mange måter sies å være en metafor for samfunnet. Bourdieu er av den oppfatning at klasseskillet i samfunnet fortsatt opprettholdes, og at inndelingsprinsippet til dels frembringes av en felles oppfatning av hva som er «common sense» – en form for sunn fornuft, en felles mening som har sitt utspring i samfunnets grunnleggende strukturer. Det innebærer at aktørene i et gitt samfunn har en felles oppfatning av hva som er sunn fornuft, og at gjennomslagskraften ligger i å ha samfunnsordenen på sin side (Bourdieu 1995).

I denne strukturen gjenkjenner man den dominerende «eliten» og de undertrykte «massene». Den sosiale inndelingen organiserer det man oppfatter som den sosiale verden, hvor de objektive grensene i det sosiale rom leder mot å utelukke seg selv, eller å bli utelukket. Aktøren som er plassert lavt i det sosiale rom, definerer seg slik den etablerte orden gjør, og nøyer seg med det bilde de dominerende ilegger dem (Bourdieu 1995). Dette fordi de mangler symbolsk-klassifikatoriske redskap som er nødvendig for å gjennomskue elitens klassifisering av verden (Aakvaag 2008). Dette er hva Bourdieu kaller symbolsk makt. Symbolsk makt oppnås gjennom mobiliseringseffekt, og virker bare når den anerkjennes (Bourdieu 1996). Med andre ord tar aktøren de andres oppfatninger inn over seg, og legger grunnlaget for en slags sosial stedsans som påvirker hvilken plass en gir seg selv i den sosiale verden.

Selv om en aktør ifølge Bourdieu kan inneha all den kapital som plasserer en høyt i det sosiale rom, kan et enkelt trekk ved et individs eller en gruppes sosiale identitet dras nedover i den sosiale strukturen som følge av et stigma. Et individ som havner langt nede i storsamfunnets sosiale rom, kan plassere seg høyt i det sosiale rom han beveger seg i. Uansett kapital i det sosiale rom som individet til daglig beveger seg i, vil de alminnelige klassifiseringer uansett adlyde forutinntatthetens logikk (Bourdieu 1995: 233). Det innebærer at stigmaet uansett drar ned individets posisjon i en overordnet sosial struktur.

2.6 Tidligere forskning

Det sosiologiske perspektivet i tobakksforskningen har blitt mer utbredt gjennom de siste årene. Mens det tidligere var større fokus på kvantitative undersøkelser som sa noe om helsefarene ved røyking, dødsfall som følge av røyking og andre konsekvenser, var det mindre å få vite om de sosiale aspektene ved røykingen. Tobakkspolitikken i Norge har endret seg til å bli mer aggressiv med årene. Med en restriktiv politikk basert på ideen om denormalisering, har antall røykere gått ned. Men politikken har også ført til et sosialt skille, ifølge Lund & Lund (2005). Karl Erik Lund og Marianne Lund er begge ansatt hos Statens institutt for rusmiddelforskning (Sirus). Sirus har de senere år hatt et sterkt fokus på de sosiale sidene vedrørende røyking, og med fokus på de uintenderte konsekvenser for de røykerne som ønsker å slutte, men som ikke får det til. Stigmatisering og diskriminering er eksempler på slike uintenderte konsekvenser.

2.6.1 «Vi blir en sånn utstøtt gruppe til slutt...»

I 2012 kom Statens institutt for rusmiddelforskning med rapporten «*Vi blir en sånn utstøtt gruppe til slutt...*». *Røykeres syn på egen røyking og denormaliseringsstrategier i tobakkspolitikken*. Dette er en samlerapport med bidrag fra en gruppe forfattere som alle jobber med å analysere røykeadferd, og oppfatninger om røykeadferd fra et brukerperspektiv. Innholdet gir et innblikk i røykernes erfaringer med denormaliseringstrategier i tobakkspolitikken, og viser ulike aspekter ved å røyke i et samfunn hvor det stadig blir flere restriksjoner og hvor røyking oppfattes som sosialt uakseptabelt.

En av de uintenderte konsekvenser av en denormaliseringspolitikk er stigmatisering. Bruk av stigmatisering som virkemiddel i folkehelsepolitikken kan være effektivt, men det finnes i Norge ikke tall på om stigmatiseringen denormaliseringspolitikken har ført til har en egen effekt på antall røykere (Sirus 2012:156). Uansett er det også et spørsmål om det etiske og prinsipielt ideologiske grunnlaget for en tobakkspolitikk som fremmer stigma som virkemiddel (Sirus 2012:157). Flere av artiklene fra Sirus-rapporten er relevante for denne oppgaven, og vil komme til syne underveis i analysen.

2.6.2 Stilig eller stigma

I sin doktoravhandling «*Stilig eller stigma? En sosiologisk studie om ungdom, røyking og identitet*» skriver Janne Scheffels (2009) om unge røykeres identitetskonstruksjon tilknyttet røykingen. Gjennom dybdeintervjuer med 21 unge røykere mellom 18 og 23 år, finner hun at

røyking symboliserer individualitet, frihet og nytelse, samtidig som det er stigmatiserende, umoralsk og et uttrykk for mangel på kontroll. I det stadig mer tobakksnegative sosiale klimaet finner Scheffels om motstand og om forhandlinger som de unge røykerne tar i bruk for å handtere det økende stigmaet de opplever.

I sine undersøkelser finner Scheffels motsetninger hos røykerne, hvor de selv opplever identiteten som røyker som tøff og opposisjonell, og beskriver røyken som trøst, avslapning og avkobling. Disse beskrivelsene svarer til en tradisjonell oppfatning av røykens betydning og bruk. Motsetningen er den økende stigmatiseringen av røykeren, som leder de unge røykerne til å forhandle frem strategier som gjør røykingen mer akseptabel i egne øyne. Eksempler på det at røykerne syntes å ville separere seg selv fra stereotypien, ved å dele inn røykergruppen i de typiske og de mer elegante og estetiske røykerne. På den måten identifiseres en riktig og en feil måte å røyke på. Videre finner Scheffels både former for innordning og motstand mot den økte sosiale kontrollen hos sine informanter.

2.6.3 Forsvar og motstand

I sin masteroppgave «*Forsvar og motstand. En sosiologisk studie av røyking og stigma.*» undersøker Ola Røed Bilgrei (2011) hvordan røykere håndterer en økende form for stigmatisering. Gjennom dybdeintervjuer med åtte røykere fant Bilgrei to ulike narrativ røykerne støttet seg til for å forsvare egen røyking. Det ene tok form som et forsvar hvor røykingen ble legitimert gjennom nøytraliseringsteknikker, mens den andre tok form gjennom en opposisjonell motstand mot den stadig strengere tobakkspolitikken.

Bilgrei fant en forvirrende veksling mellom forsvaret av egen røykehandling og motstanden mot politikken som føres. Fortellingene hans informanter delte under intervjuene gir inntrykk av et ambivalent forhold til egen røyking, hvor man i ene øyeblikket nøytraliserer røykingen ved å tone ned negative helsemessige effekter og andre konsekvenser for å «unnskyld» røykingen, mens man i det neste går til angrep på den økende sosiale kontrollen.

2.6.4 Oppsummering

Alle disse tre bidragene til den sosiologiske tobakksforskningen er relevante for denne oppgaven. Både i Scheffels (2009) og Bilgreis (2011) arbeider finnes det interessante funn som støtter opp om funnene i denne undersøkelsen. Interessant er det at det samtidig finnes motsetninger mellom funnene de har gjort, og funnene i denne undersøkelsen. Rapporten fra

Sirus (2012) er også et viktig bidrag inn i arbeidet med denne oppgaven. Det fordi den tar for seg flere relevante emner som angår den siste røyker, gjennom de ulike bidragene i rapporten.

3 Metode: Et dypdykk i røyken

I dette kapitlet ønsker jeg å redegjøre for de metodiske valg som er tatt i forbindelse med oppgaven. Metodiske refleksjoner og valg har vært sentralt i arbeidet med denne oppgaven fra dens spede start. Så snart et tema er landet begynner jobben med å streke opp rammene for å faktisk gjennomføre arbeidet. Hvilken metode er hensiktsmessig? Hvordan finne respondenter? Hvilke spørsmål gir relevante svar? En lang liste med spørsmål kommer til overflaten, og svarene på disse er det jeg fokuserer på i dette kapitlet.

3.1 Valg av forskningsmetode

For å finne ut hvilken metode som er mest hensiktsmessig når man skal gjøre en undersøkelse, er problemstillingen og de videre forskningsspørsmålene et viktig utgangspunkt. Selv var jeg på et tidlig stadium åpen både for å skrive kvalitativt og kvantitativt. Når temaet for oppgaven var valgt, og problemstillingen begynte å ta form var det likevel en av metodene som skilte seg ut som mer hensiktsmessig enn den andre. For å finne ut om den siste røyker selv opplever at han er en avviker, må man nødvendigvis gå i dybden. Det finnes mye kvantitativ forskning på røyking, men da er det i hovedsak de harde spørsmål som blir besvart. Men fakta som hvor mange som røyker, hvilken utdanning og inntekt de har, hvor gamle de er, hvor gamle de blir og om foreldrene deres røykte, gir ikke svar på hvordan hverdagen oppleves. Dersom man skulle samlet inn informasjon kvantitativt måtte det gjøres en hel undersøkelse med utsending av spørreskjema for å få inn relevant data, og det er heller tvilsomt at en kvantitativ undersøkelse ville vært hensiktsmessig for å få frem den nødvendige dybde som kreves for å svare på problemstillingen i denne undersøkelsen.

Til grunn for denne oppgaven ligger derfor den kvalitative forskningsmetoden, som kjennetegnes av at forskeren går i dybden på et begrenset felt. Kvalitativ forskning ser verden for å forstå, beskrive og forklare sosiale fenomener fra innsiden, sett fra det perspektiv de som forskningsdeltakerne har (Nilsen 2012:13). Å forstå sosiale fenomen fra innsiden var nødvendig for å kunne gjennomføre denne undersøkelsen, og er en stor del av begrunnelsen for å velge kvalitativ metode. Det jeg ønsker å få et bilde av er hvordan den siste røyker oppfatter seg selv som en del av dagens samfunn, og hvordan den siste røykeren opplever at andre oppfatter dem som en del av samfunnet vi lever i. Det gjør forskningsdeltakerens perspektiv svært viktig i denne undersøkelsen. Ifølge min mening er det bare røykeren selv

som kan si noe om hvordan det er å være røyker i dag, noe som gjør en kvalitativ tilnærming mest relevant.

3.2 Informanter

Før jeg gikk i gang med arbeidet med å finne informanter til undersøkelsen, satte jeg et kriterium som var ufravikelig. Det var at de som deltok i undersøkelsen må ha røkt siden før den nye røykeloven trådte i kraft i 2004. Grunnen til at dette kriteriet var viktig, er tidspunktet for innføringen av den nye røykeloven, som kan anses som den største endringen i røykerens hverdag de siste 20 årene. Endringer i røykerens hverdag er sentralt for denne undersøkelsen, fordi problemstillingen tar opp om den siste røyker er drevet inn i avvik. Det innebærer at informantene ikke har valgt sin avvikskarriere, men heller er blitt ledet inn i avviket som følge av økt sosial kontroll og påfølgende stigmatisering. Det var viktig at informantene hadde et forhold også til hvordan det var å være røyker før den nye røykeloven trådte i kraft, og med det husket «de gode gamle dager». Dersom informantene hadde begynt å røyke de senere år, ville de ikke kunne gitt et bilde av endringen over tid. Et annet poeng er at dersom informantene ikke hadde visst hvordan det var å være røyker tidligere, ville de ikke hatt noe å sammenligne forholdene med. Uten begrep om en annen hverdag, ville man ende opp med mindre grad av refleksjon hos informantene. Det var derfor viktig at de som ble intervjuet også hadde røkt før den nye røykeloven trådte i kraft.

Utvalget i kvalitative undersøkelser er ofte små, og siden formålet ikke er å produsere statistisk generaliserbar data er det ikke nødvendig å lage et sannsynlighetsutvalg (Ryen 2002). Det var likevel ønskelig å finne et variert utvalg, for å unngå et for homogent utsnitt av røykerne som gruppe. Røykerpopulasjonen kjennetegnes gjerne som lavt utdannede med lavere inntekt. Men det er også røykere som skiller seg fra denne stereotypien, og det var viktig for meg å få frem også disse.

En populasjon kjennetegnes gjerne av en viss homogenitet, derfor er det viktig med et utvalg som likevel dekker den heterogenitet som kan finnes (Ryen 2002). For meg var det i tillegg til problemstillingen interessant å blant annet ta rede på om det er forskjeller på om lavt utdannede og høyt utdannede røykeres oppfatning av egen hverdag på noen måter skiller seg fra hverandre, samt om menn og kvinner oppfatter sitt røykende selv på ulike måter. Derfor

valgte jeg ut informanter ikke bare ut fra om de hadde røkt de siste 15 årene, men også variabler som kjønn, alder og utdanningsnivå.

For å få tak i respondenter var min første tanke å oppsøke røykere i en situasjon hvor de røkte, og spørre dem om de kunne tenke seg å delta. På den måten kunne jeg sikre et tilfeldig utvalg. Jeg slo imidlertid denne tanken fra meg ganske raskt, og bestemte meg for i stedet å bruke den såkalte «snøballmetoden» hvor man begynner et sted og nøster seg frem. Jeg valgte også å gå gjennom bekjenskaper, og brukte sosiale medier aktivt for å finne interesserte kandidater. Arbeidet med å få på plass informanter gikk lettere enn det jeg hadde trodd. Jeg gav ut kort informasjon om hva undersøkelsen dreide seg om, og hvor lang tid et intervju ville ta. En del meldte seg frivillig gjennom sosiale medier, noen oppsøkte jeg selv for å spørre enten gjennom sosiale medier eller andre kanaler, og noen spurte jeg direkte i samtaler hvor det kom frem at de røkte.

Jeg endte til slutt opp med det jeg selv vil beskrive som et variert utvalg av informanter. Det ble til sammen ni informanter fordelt på åtte intervjuer. Grunnen til at antall informanter er flere enn antallet intervjuer, er at jeg ved et tilfelle intervjuet et ektepar sammen. Bare tre av informantene er menn, resten er kvinner. Selv om det ikke er likt antall av hvert kjønn, mener jeg at variasjonen er tilstrekkelig til å oppdage dersom det er større forskjeller mellom kjønnene. I alder spredte informantene seg fra den yngste på 26 år til eldste på 56 år. 4 av informantene er i 30-årene. Utdanningsnivået er spredt fra fullført grunnskolenivå som laveste utdanning, og fullført 4-årig høgskole/universitetsutdanning som høyeste utdanning. Når det gjelder utdanning har fire av ni informanter høyere utdanning.

Min personlige avstand til informantene varierer fra at det ikke er noen tidligere relasjon, til at vi har felles bekjenskaper og til at vi tilhører samme bekjenskapskrets. Jeg har likevel vært oppmerksom på at en viss avstand opprettholdes mellom meg og de som er intervjuet. Jeg har i forbindelse med rekrutteringen avslått flere henvendelser fra personer som har ønsket å delta, men hvor jeg har vurdert relasjonen som for nær. For nære relasjoner kan by på utfordringer. En venns relasjon kan gjøre at forskeren tar hensyn og ikke stiller oppfølgingsspørsmål, som kan føre til ufullstendige eller skeive data. En annen fare er at man tror man forstår hverandre og derfor ikke utforsker og følger opp like godt som man ville ha gjort i andre tilfeller (Ryen 2002). Gjennom intervjuene som er gjort i forbindelse med denne

undersøkelsen er det ingenting som tyder på at noen av relasjonene mellom forsker og informant preges av for nær relasjon. I tillegg til å ha et bevisst forhold til avstand under rekrutteringen av respondenter, har jeg heller ikke kunnet spore noen forskjell på responsen fra informanter jeg har ulik relasjon til.

3.3 Intervjuguiden

For å innhente data til denne undersøkelsen er det gjennomført dybdeintervjuer. For å få mest mulig ut relevant informasjon ut av intervjuene brukte jeg mye tid i forkant på å utforme en intervjuguide. Med en slik intervjuguide blir det lettere å strukturere et intervju rundt forskningsspørsmålene, slik at man ikke ender opp med et datasett som ligger langt unna problemstillingen. Det er i det kvalitative forskermiljøet enighet om verdien av å benytte seg av intervjuguide, mens det som diskuteres gjerne er graden av struktur i intervjuet (Ryen 2002). En intervjuguide er etter min mening et verktøy som hjelper forskeren å holde fokus, men som på ingen måte trenger å følges slavisk. Ifølge Ryen (2002) kan et intervju som er for strukturert på forhånd låse interaksjonen mellom forsker og informant, og kan virke mot hensikten med å fange opp informantens perspektiv. Formålet med å lage en intervjuguide er derfor heller å unngå å samle inn overflødig informasjon og skjevhet i materialet (Ryen 2002). Derfor har det vært viktig allerede i utformingen av intervjuguiden at ingenting blir tatt «for gitt» i spørsmålene som stilles. Dersom forskeren legger for mye av intensjonen med intervjuet i selve spørsmålene, er det vanskelig å vite om svarene en får er intervjuobjektets egne oppfatninger eller om de er preget av måten de er stilt på (Nilsson 2012).

Intervjuguiden er bygd opp med åpne spørsmål, og ble i intervjuene brukt veiledende, for å sørge for at en rød tråd fulgte gjennom intervjuet. Jeg la vekt på at spørsmålene skulle ha enkelt språk, og ikke være preget for mye av teoretiske begrep. Det for å unngå å låse resultatet for mye. Det var viktig for meg at informantene fikk snakke fritt og ikke ble ledet til å svare på det jeg spurte om i noen grad. Når man går inn i en intervjusituasjon som dette, er det etter min mening ikke til å unngå å ha noen forventninger og kanskje forhåpninger om hva informantene skal fortelle. Derfor var det viktig for meg å være bevisst både når det gjaldt utformingen av guiden, og senere også i selve intervjusituasjonen. I løpet av intervjuene opplevde jeg noen få ganger at informantene ikke forstod spørsmålene mine. Jeg tror likevel ikke det har med at utformingen eller måten spørsmålene ble stilt på var for vanskelig. Det har nok heller med at noen av spørsmålene var for åpne, slik at det ble vanskelig å vite hva jeg

egentlig spurte om. Dette løste seg som oftest ved at de spurte meg hva jeg mente, og at jeg omformulerte spørsmålet for å gjøre det litt mer konkret.

Intervjuguiden er bygget for å støtte opp under et såkalt halvstrukturert intervju, hvor man setter opp hovedspørsmål og tema, uten at spørsmålsformuleringer og rekkefølge er fastlagt (Ryen 2002). Selv om intervjuguiden nok med første øyekast kan se gjennomstrukturert ut, er den ment som – og brukt som – et løst hjelpemiddel i intervjuprosessen, for å unngå for overflødig informasjon og at viktige tema ble oversett. Intervjuguiden har samtidig en viktig metodologisk rolle gjennom at den bidrar til konsistente intervjuer. Gjennom å sikre at man måler det samme for alle man måler, øker man reliabiliteten i undersøkelsen.

De overordnede temaer i intervjuguiden er røykevaner, holdninger, restriksjoner, sosialt og reaksjoner. Første del er ment for å kartlegge røykevanene til informantene, og er ment som bakgrunnsinformasjon. Det neste temaet i guiden undersøker hvordan den siste røyker opplever samfunnets holdninger til røyk og om disse har endret seg over tid. Videre blir informantene spurt om hvordan de opplever restriksjonene som følger røyking, og om de opplever et sosialt samhold blant røykerne. Til slutt tar intervjuguiden oss inn på temaet reaksjoner, som både går inn på reaksjoner fra andre, men også røykerens egne reaksjoner på sosial endring i hverdagen.

3.4 Intervjuene

I prosessen hvor valg av metode for å hente inn data ble valgt, var det hele tiden intervjuer som stod seg ut. Jeg vurderte å studere debatter i sosiale medier, eller benytte nettsider for de som ønsker å slutte å røyke, samt å gjøre intervjuer med grupper i stedet for enkeltintervjuer. Jeg landet imidlertid likevel tilbake på det jeg hadde tenkt i utgangspunktet, nemlig å gjøre dybdeintervjuer. Gjennom dybdeintervjuer får man grep på meninger, tanker og oppfatninger den man intervjuer sitter inne med (Nilsson 2012). For å få et inntrykk av hvilke endringer røykeren selv har opplevd gjennom det siste tiåret, og ikke minst hvordan disse endringene har påvirket de sosiale strukturene rundt røykeren, vurderte jeg det mest hensiktsmessig gå i dybden gjennom personlige intervjuer med mennesker som har vært røykere så langt som 15 år tilbake. Jeg ønsket å finne ut om røykeren opplever at omverdens holdninger til røyken har endret seg. Og i så tilfelle, hvordan røykeren opplever disse endringene. Selv om man kan finne en del parametere gjennom andre metoder enn dybdeintervju, som tekstanalyser av

skriftlige innspill i debatter på internett og i mediene generelt, kan det etter noe observasjon virke som om det ofte er ikke-røykerne som tar til orde i slike debatter. For å sikre et bredt datamateriale som bunner i røykerens egen opplevelse av virkeligheten syntes det mer hensiktsmessig å gjøre en intervjustudie.

I denne type kvalitative intervjuundersøkelser blir båndet mellom forsker og informant nært. Det er derfor viktig å være oppmerksom på at den virkelighet som blir kjent i intervjusamtalen kan bli farget av at forskeren er forutinntatt. Derfor er det essensielt at forskeren er oppmerksom og anerkjenner sin egen subjektivitet. Den forforståelse forskeren bringer med seg inn i studien er ofte preget av erfaringer, bakgrunn, kunnskap og et teoretisk rammeverk som kan bidra til å snevre inn forskerens «synsfelt» eller tillegge mening i datamaterialet (Nilsen 2012).

Jeg har selv inntil svært nylig vært røyker. I utgangspunktet var min tanke at dersom jeg selv røykte i perioden intervjuene foregikk, så var ikke det noen ulempe slik jeg så det. Jeg følte selv at dersom jeg selv hadde røkt - ville jeg fått et innpass hos informantene, jeg ville vært en av dem. Siden jeg sluttet å røyke like før jeg gikk i gang med intervjuene, var jeg bekymret over å få status som «sviker». Denne bekymringen viste seg å være unødig, og med min inntil nylige røyker-karriere, kunne jeg likevel identifisere meg med mye av det som kom frem i intervjuet. Gjennom å gi tilbakemeldinger og innspill på det informantene fortalte, oppnådde jeg den tillit som jeg trodde sigaretten var nødvendig for å få til. Min forforståelse som tidligere røyker, har jeg hele tiden gjennom både intervju og tolkning vært oppmerksom på. Dermed har jeg etter egen mening unngått at denne snevrer inn «synsfeltet» mitt som forsker, som Nilsson (2012) advarer mot. Jeg er heller av den oppfatning at det var med på å bidra til informantene følte seg forstått, og dermed åpnet seg i større grad. Utfordringen for forskeren er ikke å la dette samholdet røyker og røyker imellom farge intervjusituasjonen på en slik måte at spørsmålene blir ledende.

Stemningen under intervjuene var god, og de fleste viste stor interesse for prosjektet. Alle informantene stilte velvillige opp for å delta i undersøkelsen, og det var tydelig at temaet traff røykerne, og at dette var noe de gjerne ville snakke om. Ryen (2002) advarer mot informanter som er overivrige etter å delta, fordi disse ikke nødvendigvis er de beste da det kan ligge en agenda bak deres iver over å delta. Dette er det viktig å være bevisst, men jeg fikk ikke

inntrykk av at iveren til mine informanter hadde noen formålsrettet baktanke. Mitt inntrykk er heller at temaet engasjerer, og at det kanskje ikke er så ofte at røykerne føler seg hørt når det kommer til forhold som har med røykingen deres og gjøre. De føler at de ikke har «stemmerett» fordi de selv velger å røyke, derfor er mitt inntrykk at de syntes det var greit å få lov til å klage litt, uten å tenke på at røykingen er deres eget valg.

Det er, som nevnt, i denne undersøkelsen gjennomført åtte intervjuer med til sammen ni informanter. Til å begynne med var jeg bekymret over lengden på intervjuene, fordi de fleste av dem varte kortere tid enn det jeg hadde sett for meg. Likevel, da hvert av intervjuene gikk mot sin ende hadde jeg ingen følelse av at det var noe jeg ikke hadde fått svar på. Verken i forhold til intervjuguiden, eller i forhold til det jeg ønsket å få svar på. Dermed slo jeg meg til ro med at materialet ville holde, noe det også i stor grad gjorde. Under kategorisering og koding, gikk det fort opp for meg at det meste av datamaterialet passet inn i kategoriene. Noe som kan tyde på at spørsmålene mine nok etter hvert var godt tilpasset problemstilling og forskningsspørsmål.

Alle intervjuene med unntak av to ble gjennomført hjemme hos informantene. De to andre ble gjennomført hjemme hos meg. Jeg lot det være litt opp til informantene hvor de ønsket å gjøre intervjuene, slik at de kunne velge det stedet de selv følte seg mest komfortable med. De fleste ønsket å gjøre det hjemme hos seg. Denne arenaen tror jeg brakte med seg fordeler i forhold til at informantene er på hjemmebane. Det førte til at de var avslappet, både i forhold til intervjusituasjonen, og at de kunne ta seg en røyk mens vi snakket litt fritt før og etter selve intervjuet. Samtalen fortsatte gjerne også etter at intervjuet var avsluttet, og ifølge Ryen (2012) opplever mange at det er da «det interessante» kommer frem. Det var ikke tilfelle under mine intervjuer, selv om vi gjerne holdt oss innenfor samme tema. Jeg brukte iPhoneen min til å gjøre opptak av intervjuet, noe jeg også følte at bidro til å gjøre at informantene slappet av. At det ligger en mobiltelefon på bordet er såpass dagligdags at jeg tror man glemmer litt av at det gjøres et opptak mens man snakker. Til sammen har jeg inntrykk av at arena og opptaksmetode bidro til at intervjusituasjonen ble komfortabel for de som deltok.

3.5 Analyse

Intervjuene strakte seg over to-tre uker, og jeg valgte å transkribere materialet etter hvert. Dermed unngikk jeg å bli sittende med alle intervjuene på en gang, noe som lettet på prosessen med transkriberingen. Underveis mens transkriberingen av de første intervjuene foregikk, begynte jeg å kode materialet. Dette gikk jeg imidlertid bort fra, på grunn av at det gikk noe tid mellom hver transkribering, og det ble dermed vanskelig å holde på et system i kodingen. Jeg valgte heller å starte prosessen med koding og kategorisering etter at alle intervjuene var gjennomført og transkribert. Naturlig nok hadde jeg allerede da bitt meg merke i noen tendenser, samt flere fellestrekk ved svarene som jeg noterte meg som interessante. Dermed hadde jeg skissert noen rammer før jeg begynte kodingen.

Jeg valgte å bruke både farge- og nummereringssystem for å kode og kategorisere datamaterialet. Jeg delte empirien inn i tre hovedkategorier, som jeg markerte med ulike markeringstusjer. Jeg kodet så materialet innenfor hver kategori, med ulike tallkoder. Noen av tallkodene endte jeg opp med å slå sammen etter hvert som jeg fikk en bedre oversikt og struktur over innholdet. Ifølge Ryen (2002) er det viktig at man håndterer dataene med en viss fleksibilitet, slik at man ikke binder seg til kategorier på et tidlig stadium. Samtidig som man starter opp det empiriske arbeidet med å kode og kategorisere, er man samtidig i gang med tolkningsarbeidet (Ryen 2002). De kategoriene jeg endte opp med er i all hovedsak sosial kontroll, stigma og avvik.

Noe jeg reflekterte en del over i startfasen av arbeidet med oppgaven, var om jeg ville jobbe induktivt eller deduktivt. Ville jeg la datamaterialet snakke for seg selv, eller ville jeg på forhånd definere begrepene jeg leter etter. I og med at problemstillingen min må kunne sies å være teoretisk begrunnet, og at jeg ønsker å se om den siste røyker passer inn i rammene som omslutter en avvik, var jeg i utgangspunktet ganske sikker på at å jobbe deduktivt var det mest hensiktsmessige. Likevel var jeg redd for å binde meg til en teori, og dermed ende opp med et for snevert utgangspunkt når jeg gjennomførte undersøkelsen. Dermed endte jeg opp med heller å jobbe mer induktivt med selve datamaterialet. Selv om intervjuguiden var utformet ved hjelp av teoretiske begrep, og med avvikssosiologien i bakhodet, valgte jeg å kategorisere data åpent, og senere sette de ulike funn opp mot teoretiske perspektiver (Nilssen 2012).

Jobben med å analysere det ferdig kategoriserte datamaterialet ble en omfattende jobb, hvor jeg gikk mye frem og tilbake mellom ulike fortolkninger. I en fortolkningsprosess er begrepet dobbel hermeneutikk nærliggende å trekke frem. Det går ut på at vi som forskere fortolker en virkelighet som allerede er fortolket av informantene. I arbeidet med dataene havner man derfor gjerne i en hermeneutisk spiral hvor man går frem og tilbake mellom datamaterialet, teorien og forskerens forståelse og fortolkning av en allerede fortolket versjon av virkeligheten (Nilsson 2012). Akkurat dette er sentralt i arbeidet med det empiriske grunnlaget i denne undersøkelsen. Det fordi den siste røyker forteller om hvordan han oppfatter hverdagen som røyker, og hvordan han oppfatter at andre ser på ham. Svarene den siste røyker gir, er derfor ikke ensbetydende med at ufravikelig sannhet. Det kan være at ikke-røykere har et helt annet syn på virkeligheten enn det den siste røyker selv har.

I kvalitativ forskning er forskeren selv det viktigste instrumentet. Datamaterialet samles inn av forskeren, interaksjonen med de som intervjues konstrueres av forskeren, som til slutt også er den som analyserer og tolker materialet (Nilssen 2012). Forskeren selv blir dermed en drivkraft for forskningen, men må samtidig være klar over at man i rollen som forsker både påvirker og kan bli påvirket. Widerberg (2001) sier at all forskning handler om å balansere mellom nærhet og distanse. For den kvalitative forsker er nærheten en styrke, for å tilegne seg kunnskap om intervjuobjektets egne oppfatninger. Samtidig utfordrer denne nærheten troverdigheten av forskningen. Det er derfor sentralt å klare å holde en viss avstand til egen kontekst og være bevisst den subjektivitet som følger.

Siden jeg selv har vært røyker i mange år, bekymret jeg meg både over om jeg skulle stille ledende spørsmål til informantene, og for at jeg skulle legge mer i svarene deres enn det som faktisk ligger der. Jeg var derfor oppmerksom og kritisk til min egen rolle under hele prosessen i denne undersøkelsen. Fra utforming av intervjuguide, til min rolle under selve intervjuet og under analysearbeidet. Man kan på en måte si at jeg var såpass heldig at mange av svarene fra informantene var så klare og tydelige, at det ikke var stort rom for å feiltolke eller overtolke meningen. Gjennom hele tiden å være bevisst og kritisk til egen rolle, er jeg selv av den oppfatning at det at jeg vet hva informantene snakker om gjør undersøkelsen sterkere heller enn å svekke troverdigheten. Ifølge Nilsson (2012) er det også en styrke å jobbe innenfor egen kontekst, så lenge man reflekterer over de utfordringer som er forbundet med egen refleksivitet. Refleksivitet er erkjennelsen av at forskningen gjort her, som all

kvalitativ forskning er påvirket av forskerens egne verdier og oppfatninger. Gjennom å være refleksiv jobber forskeren med egen subjektivitet, og kan man skape den nødvendige distanse til intervjuobjekt og datamateriale (Nilsson 2012).

3.6 Noen etiske betraktninger

Selv om informantene er godt informert på forhånd og har samtykket til å delta i undersøkelsen, er det viktig at man er oppmerksom på hvilke konsekvenser forskningen kan ha (Nilsen 2012). Gjennom denne undersøkelsen vil jeg finne ut om røykere kan anses som avvikere. En av mine bekymringer var at jeg i intervjusituasjonen skulle få noen til å føle seg mindreverdige eller sett ned, som følge av de spørsmålene som måtte stilles. For å unngå det i størst mulig grad var utformingen av spørsmålene i intervjuguiden noe jeg jobbet mye med. Hvordan kan man spørre noen om de anser seg selv som en avviker uten å få dem til å føle seg som det? I intervjusituasjonen var det viktig å være varsom, for å unngå at informantene følte seg stigmatisert av forskeren og at de heller ikke føler at jeg som forsker vil stemple dem som avvikere fra samfunnet. Et slikt stempel kan være vanskelig å fordøye, og min forskning kan få konsekvenser for informantene på den måte at de ikke har reflektert over hvordan andre ser på deres røyking tidligere. Selv om slike refleksjoner kan være positive, kan det slå negativt ut for selvfølelsen og selvspekten til informantene, noe det er viktig å være oppmerksom på både når man utarbeider spørsmål og når man er i intervjusituasjonen.

I intervjusituasjonen følte jeg at min egen røykehistorie gjorde det klart for informantene at jeg ikke var ute etter å dømme dem. I tillegg var jeg tydelig både når vi avtalte intervjuet og under begynnelsen av intervjuet, på at jeg ønsket å finne ut hvordan det er å være røyker i dag. Det virket ikke som om noen av informantene reagerte negativt på noen av spørsmålene, men heller som at de syntes det var greit å få bli hørt, og få mulighet til å fortelle hvordan de opplever hverdagen som røyker. Min oppfatning er at de røykerne som jeg snakket med, allerede har reflektert en del over temaet på egenhånd, og sammen med andre som røyker, slik at tematikken på ingen måte var ny for dem.

4 Analyse: Innblikk i en grå hverdag

Det jeg har ønsket å få svar på gjennom denne undersøkelsen er om den siste røyker kan defineres som en avviker. Definisjonen på avvik er på ingen måte konstant, derfor er analysen av det empiriske grunnlaget basert på å forsøke å finne trekk ved den siste røyker som sammenfaller med andre avvikergrupper. Det er også interessant å se på hvordan den siste røykers sosiale hverdag har utviklet seg over de siste 10-15 årene. Uansett om røykeren i dag «kvalifiserer» som avviker eller ikke, har hverdagen endret seg drastisk det siste tiåret. Økt sosial kontroll og stigmatisering er blitt en del av røykerens sosiale liv.

4.1 Innledning

I analysen skal vi først se på tobakkspolitikken og den økende sosiale kontrollen. Siden det kun er røykere som er intervjuet, vil dette og resten av analysen ses fra den siste røykers ståsted. Men som Becker (2006) argumenterer for, er avvikerer selv en del av årsaken til at handlingen han utfører anses som avvikende. Avvik skapes ifølge Becker gjennom en sosial interaksjon mellom de andre og avvikerer. Dersom den siste røyker er en avviker har det sitt utspring ikke bare i de andres fordømmelse, men også av den siste røykers oppfatning av seg selv i en sosial situasjon. Også Goffman (1972) mener at et stigma må ses fra den stigmatisertes øyne, ikke fra de andres.

Røykekarrieren til informantene er ikke vektlagt i denne undersøkelsen, verken i intervjuene eller i analysen. Becker (2006) vektlegger avvikskarrieren i sine analyser, grunnen til at den ikke er vektlagt her er at jeg ikke finner at det er særlig aktuelt når det gjelder den siste røykers eventuelle avvikskarriere. Det kommer av at holdningene til røyking har vært i endring over flere tiår. I historisk forstand har ikke røykingen vært preget av stigmatisering. Stemplingen av den siste røyker kan derfor anses som en følge av den denormaliserende tobakkspolitikk som føres (Sirus 2012:16). Med det i mente kan man tenke seg at da flere av informantene starter å røyke, var ikke røykingen stigmatisert, i alle fall ikke i den grad den er det i dag. Der for kan valget om å begynne å røyke ikke nødvendigvis ses på som et startskudd inn i en avvikskarriere, ved at det er en protest eller et drag mot det som er utenfor Becker 2006:35).

Både de formelle og uformelle reglene som gjelder røyking har utviklet seg i en retning av økende sosial kontroll, noe som vi skal se at påvirker den siste røykers hverdag. Som nevnt starter analysen med å se hvordan den siste røyker opplever sosial kontroll tilknyttet røykingen. Dersom man avviker fra å følge reglene samfunnet setter, både gjennom myndigheter og gjennom folkets normer, risikerer man å bli sett på som en utenforstående (Goffman 1972). Analysen vil videre utforske om det er grunnlag for å anta at den siste røyker stigmatiseres, og om det er grunnlag for å anta at den siste røyker oppfatter seg selv som en avviker. Denne delen av analysen vil foregå gjennom og i første omgang søke å finne tegn på at den siste røyker føler seg stigmatisert. Videre vil jeg analysere om utsagnene fra informantene har fellestrekk med det Goffman (1972) og Becker (2006) definerer som trekk ved henholdsvis stigmatiserte og avvikende individer. På den måten kan jeg ved hjelp av aktuelle teoretiske begreper sirkle inn den siste røykers opplevelser i hverdagen, og ved hjelp av teori og tidligere forskning se om det danner seg et bilde av en avviker eller ikke. Dersom man gjennom det neste kapittelet ender opp med ikke å kunne definere den siste røyker som en avviker, vil man likevel sitte igjen med informasjon om hvordan hverdagen er for røykeren i dagens samfunn.

Fra sosial kontroll skal vi altså videre til å se på trekk ved stigmatiserte og avvikende individ og grupper. Vi skal se hvordan den siste røyker føler at de andre ser på han, vi skal se på hvordan den siste røyker håndterer stigmaet røyken medfører, og hvilke verktøy han tar i bruk for å leve med stigmaet. Videre skal den siste røykers opposisjon mot overmakten måles, før vi tar en titt på innsiden og finner ut hvordan den siste røyker ser på seg selv og sine medrøykere.

4.2 Myndighetenes heksejakt

I 1975 trådte Tobakksloven i kraft. Dette skjedde 10 år etter at Stortinget satte ned et offentlig utvalg som skulle vurdere tiltak for å få folk til å stumpe sigaretten. Fra midten av 80-tallet kommer stadig flere restriksjoner som innskrenker røykernes enevelde. Fra å kunne røyke overalt, til og med på busser, båter og fly, begrenses innendørsområder hvor det er lov å røyke stadig i årene som går. I 1988 blir røyking ulovlig i lokaler og transportmidler hvor allmennheten har adgang, unntatt serveringssteder. Fra 1993 begrenses røykeområdene i restauranter og kafeer, og en ny innskrenking kommer allerede i 1998 (Helsedirektoratet 2015).

5 år senere vedtas det som kalles «den nye røykeloven», og i juni 2004 går startskuddet for et tiår hvor myndighetenes kamp mot røyking er i høysetet. Et tiår med stadige strengere tobakkspolitikk. Nå må man ut å røyke når man er på kafe, restaurant eller på byen. Stadig flere offentlige steder erklæres røykfrie. Røykpakkene utstyres med skriftlige advarsler og senere også avskrekkende bilder som beskriver risikofaktorer og mulige konsekvenser av røyking. Arbeidsgivere nekter sine ansatte å røyke på eiendommen, og etter hvert også i arbeidstiden. Røykpakkene gjemmes bak lukkede skjold eller i automater i butikkene. Myndighetene kjører hardt på med skremmende massemediekampanjer. Det legges stadig strategier fra regjeringshold, den siste gjelder 2013-2016 og har fått navnet «En framtid uten tobakk» (Helsedirektoratet 2015). Det etterlates liten tvil om hva som foregår. Den siste røyker skal vekk.

Før var det mye mer vanlig å røyke. Da røyka jo nesten alle. Nå er det færre og færre sin gjør det. (Lise 35 år, førskolelærer)

Før når man var i barnebursdag med ungene gikk jo nesten alle foreldrene ut og tok seg en røyk. Nå er det jo ingen som gjør det, og gjør man det blir man ansett som rar. Om jeg hadde gjort det nå tror jeg resten hadde svimt av! (Anita 35 år, assistent)

Myndighetene har sørget for å nå sin befolkning med et klart varsko gjennom massemediekampanjer, advarsler og avskrekkende bilder på røykpakkene og gjennom restriksjoner som gjør det vanskeligere for røykeren å røyke.

Vi skal jo bort. Vi skal ut. Vi skal ikke eksistere lengre. Så det skal jo gjøres vanskeligere og ... det er jo snakk om at det skal være forbudt å røyke hjemme, og du skal ikke ha lov å røyke på egen balkong. Det skal gjøres så vanskelig å røyke at vi tvinges til å slutte.
(Geir 51 år, lærer)

Geir mener at myndighetene er ute etter å gjøre det så vanskelig for røykerne at de slutter. Selv om noen fortsatt tviholder i røyken, er det tydelig at myndighetenes formelle sosiale kontroll likevel har lyktes i å gjøre det vanskeligere for den siste røyker. Ifølge informantene fører den økende sosiale kontrollen vedrørende røyking med seg et økende element av stress.

For å kunne ta seg en røyk må man planlegge i større grad enn tidligere, og det er mange hensyn å ta før man tenner på sigaretten. Hvor kan man røyke? Hvor langt unna må man? Har man tid nok til å komme seg frem og tilbake? Er det noe sted å stumpe røyken, og om ikke – hvor gjør man da av den? Formelle restriksjoner knyttet opp mot tobakk, fører til mer tankevirksomhet og planlegging, og røykingen tar lengre tid enn tidligere fordi man ofte må forflytte seg over lengre distanse for å få lov til å ta den etterlengtede røyken. Oppmerkede områder for røykere på flyplasser og andre offentlige steder gjør at røykeren står på utstilling når han skal røyke.

Jeg tenker at røyken har gjort folk ... at de som røyker er mer stressa. At det blir et jag for å få den røyken, som tar litt mer tid. Den tar opp mye av tankevirksomheten din. Og nå er det blitt enda mer stress, for du kommer ut og det er ikke lov å røyke her, og det er ikke lov å røyke der, og så må du en plass – og her kan du røyke. Og så står alle røykerne på en plass og skjemmes ... (Janne 47 år, sekretær)

Noen ganger kan jeg kjenne på litt stress i forhold til hvor man får og ikke får røyke. Hotell for eksempel, om det er et nytt hotell jeg skal bo på. Kan man åpne vinduet, er det balkong? Akkurat den stressgreia, med at man ikke vet når man får ta neste røyk ... kan være med å motivere meg til å slutte... (Thelma 56 år, fagsjef)

Alle informantene stiller seg i utgangspunktet positive til mange av de restriksjoner den økende sosiale kontrollen fra myndighetene har medført, noe vi skal se nærmere på senere. Det er likevel slik at for noen av røykerne strekker den formelle kontrollen seg for langt. Flere mener at så lenge det er lovlig å røyke, så må det også tilrettelegges i det minste til et minimum for røykerne. Thelma (56), som bor i Oslo, reagerer på at mange av askebegrene som tidligere var plassert i byen synes å ha forsvunnet etter den seneste reguleringen.

Det blir så utrolig forsøplet. Og du føler på det som røyker også, du må jo hive sneipen på bakken eller ha med deg noe å ha den i. Det er så unødvendig. Selv om du selv ikke kaster sneiper på bakken, så føler du likevel at du er skyld i det. (...) Sånn som det er blitt nå tenker man at myndighetene må ta et valg. Enten må man forholde seg til at røyking ikke er helt forbudt i Norge, og lage plasser hvor det er lov å røyke og sørge for at det blir holdt orden der med askebeger og sånt. Ellers må man forby salg av tobakksvarer i Norge, og si at det

ikke er lov. Så lenge det selges fritt må man akseptere at det blir brukt. Jeg tror til og med at det finnes depot for sprøytespisser i større byer, for narkomane. Men det finnes nesten ikke askebegre lengre. (Thelma 56 år, fagsjef)

For mange er det blitt ubehagelig å kjøpe røyk i butikken etter det ble bestemt at sigarettene skulle selges «under disk». Noe som innebærer at tobakken enten er gjemt i lukkede hyller, eller i automater hvor man må hente ut tobakken etter og betalt for den i kassa. Det gjør selve kjøpet av tobakk mer synlig, noe Linda synes er ubehagelig.

... når jeg henter røykpakken ut av automaten. For det er jo mange andre ting man henter ut der, som medisiner og sånt. Så da hender det at jeg håper folk ikke ser at det er røyk jeg henter ut, at de heller kanskje tror det er noe annet ... (Linda 35 år, sykepleier)

Alle informantene forteller at deres «røykenettverk» er kraftig innskrenket i løpet av det siste tiåret. Mange av de som røyket tidligere er sluttet, og stadig flere forsvinner ut av røyken. De fleste informantene oppgir likevel at de har andre røykere i sin nærmeste omgangskrets. Noen trekker frem at det er visse bekjentskapskretser hvor folk fortsatt røyker, og andre hvor det ikke er noen røykere igjen. At den økende sosiale kontrollen fra myndighetene har hatt en effekt på antallet røykere, kan både se av statistikken og høre fra de røykerne som er igjen. Men selv om antallet røykere marginaliseres, er uttrykker alle informantene positive holdninger til at så mange er sluttet.

Veldig mange har klart å slutte ... noen har sluttet og begynt igjen, mens andre har klart helt å slutte. Men jeg har fremdeles venner som ... som røyker. Men trenden er jo at jeg ... føler at jeg sitter litt alene igjen, og røyker. Sånn er det ... (Janne 47 år, sekretær)

Janne har selv et sterkt ønske om å slutte, og gir uttrykk for at hun synes det er veldig positivt at så mange har stumpet røyken. Men tross positiviteten kan man spore en tristhet både hos henne og hos flere av de andre informantene når emnet blir tatt opp. Det kan virke som om følelsen av å sitte alene igjen er gjennomgående for mange.

Den formelle sosiale kontrollen som i dagens samfunn følger sigaretten har endret spillereglene for den siste røyker, spesielt i løpet av det siste tiåret. Restriksjonene fører på mange måter den siste røyker bort fra fellesskapet, i den forstand at han ikke kan røyke der hvor fellesskapet oppholder seg. Informantene beskriver en nedgang i antall røykere rundt dem, og forteller om en holdningsendring blant massene. Denne holdningsendringen oppfattes av informantene som et resultat av myndighetenes jakt på den siste røyker, som fører til at det er greit for folk flest å stigmatisere røykeren. Ifølge Lemert (1967) er det heller ikke uvanlig at en formell sosial kontrollstruktur følges opp av en uformell håndheving av strukturen, noe vi ser nærmere på i neste avsnitt.

4.3 Lufta er for alle?

Det har siden 2004 vært en stadig økning i formell sosial kontroll når det gjelder røyking. Fra å være «inne i varmen» ble den siste røyker i 2004 skjøvet ut i kulda. Og det blir bare kaldere. I tiden før den nye lovgivningen var det gjerne ikke-røykeren som måtte flytte seg dersom røyken plaget ham, men dette endret seg drastisk i juni 2004. Nå måtte røykeren ut. Men i løpet av det siste tiåret har også begrepet «ute» endret seg for røykeren. Det er ikke lengre nok å gå ut for å røyke.

Man må jo nesten sjekke om det er lov å røyke overalt, selv om man er ute i friskluft. Så ute er liksom ikke ute lengre. (Lise 35 år, førskolelærer)

Formelle restriksjoner fastsatt av myndighetene er gjerne merket med røyking forbudt-skilt, manglende askebeger og avmerkede røykesoner. Men det er ikke bare formell sosial kontroll som følger den siste røyker. Under intervjuene kom det frem at den siste røyker også opplever uformelle restriksjoner. Informantene fikk direkte spørsmål om de noen ganger opplevde at det ikke var greit å røyke, på steder hvor det faktisk er lov å røyke. På direkte spørsmål varierte svarene. Noen fortalte at de følte at det var uformelt ulovlig å røyke uansett hvor de var, mens andre igjen svarte at de ikke opplever det slik i det hele tatt. Fåtallet svarte bekreftende på det direkte spørsmålet, likevel kommer det i forbindelse med andre spørsmål frem at de aller fleste av informantene opplever situasjoner hvor det ikke er greit å røyke, selv om det faktisk er lov å røyke der. Ofte kom disse opplysningene frem når vi snakket om å oppleve skam forbundet med røyking, og andres holdninger til røykingen.

... til og med når det er snakk om at en røyker står ute, så er det ... man kan jo ikke stå hvor som helst ute heller. Fordi at man, ja – luften er jo ikke for alle da. (Siri 26 år, frisør)

... for det første så er vi jo hensynsløse. Altså, vi tar på ingen måte hensyn til folk. Og så er vi jo temmelig dumme, fordi det er jo ikke bra å røyke. Så om du røyker så er du ganske dum. Nå blir dette litt tabloid da, men ... Det er kanskje mest at de synes du er hensynsløs, at du som røyker ... respekterer ikke mitt... min frie luft rundt meg liksom.
(Geir 51 år, lærer)

Både Geir og Siri forteller ovenfor om hvordan de selv oppfatter de andres holdninger til røykere. I den forbindelse oppgir de også at de føler seg kontrollert av omgivelsene når de skal ta seg en røyk. Luften oppleves altså ikke som at den er for alle, sett fra den siste røykers ståsted. At luften nettopp skulle være for alle var et sterkt argument da røykeloven ble innført i 2004. Det kan imidlertid synes at argumentet som skulle beskytte ikke-røykeren mot passiv røyking innendørs, nå også har utviklet seg til å begrense røykerens opplevde frihet utendørs.

Det må være greit å røyke når man er utendørs. Inne er jo en ting, men UTE?!
(Lise 35 år, førskolelærer)

Ekteparet Anita (35) og Anders (44) opplever helt klart uformelle restriksjoner når det gjelder hvor man kan ta seg en røyk.

Anita: Det er jo ikke overalt man stiller seg opp og tar en røyk lengre.

Anders: Man tenker jo litt på folk rundt ... Kjenner øyne som svir i nakken.

Anita: Brenner i nakken ...

Begge ler lett.

Anita: Ja, det er jo sant!

Anders: Når man stiller seg på busstoppet og røyker går man jo helst noen meter unna.

Anita: Ja, for da begynner alle og hoste å harke og ser på deg.

Begge blir stille en liten stund.

Anita: Men det er jo sånn, det føles så ubehagelig å ta seg en røyk noen steder at man heller lar det være. (...) Folk synes ikke det er greit lengre, ikke slik som det var før.

Med sosial kontroll følger sanksjoner og straff. Brudd på formelle regler følges opp av myndighetene, med fastsatte sanksjoner som bøter, fengsel og lignende. Uformelle sanksjoner er mindre forutsigbare, og dreier seg ofte om ulike former for moralsk fordømmelse (Lemert 1967, Becker 2005). Anita og Anders opplever at folk demonstrer sin uvilje mot røykingen deres ved å hoste og hærke når noen tenner seg en røyk. De snakker også om det fordømmende blikket som brenner i nakken når de røyker på offentlig sted. At andre folk så tydelig gir uttrykk for sin avsky er interessant. Det gjør at man kan undre seg om det sosiale klimaet rundt røyking nå er så anspent at røyking anses som et så alvorlig normbrudd at det kan betraktes som sosialt straffbart, og at uformelle sanksjoner gjennom det legitimeres.

Endringen som har tatt plass når det gjelder omfanget av sosial kontroll som følger røykingen, kan ses på som en integreringsprosess. Når det kommer til røyking er det liten tvil om at nye normer har fått feste og er integrert i det norske samfunnet i løpet av det siste tiåret. Skal man måle hvor vellykket denne integreringen har vært, kan det blant annet måles gjennom de drøye 10 prosent dagligrøykere som har stumpet sigaretten. Holdningsendringen man kan se i samfunnet for øvrig, kan også regnes som et tegn på vellykket integrasjon av nytt regelverk, med påfølgende normer og verdier. Men når det kommer til de 13 prosent av befolkningen som fortsatt røyker til daglig, har forsøket på integrasjon ikke lyktes i like stor utstrekning. Et viktig aspekt ved det, er å være oppmerksom på at selv om den siste røyker falt av integrasjonslassen, merker han likevel endringen i det sosiale klimaet.

Det har gjennom de siste årene kommet signaler fra andre land om at en stadig mer restriktiv tobakkspolitikk også har uintenderte konsekvenser for de som ikke klarer eller ønsker å slutte med røykingen. Røykerne som er igjen føler seg negativt stemplet og utestengt fra flere og flere sosiale arenaer (Sirus 2012: 103). Denne følelsen er det flere av informantene som kjenner seg igjen i.

Jeg tenker jo at ikke-røykerne ofte ser på røykerne som litt i veien. Og jeg tror mange bare på trass eller av prinsipp, hoster og hærker og gjør det helt tydelig at du plager dem. Selv om man kanskje ikke gjør det. (Siri 26 år, frisør)

Siri forteller at hun har opplevd å få direkte tilsnakk av andre som ikke røyker, hvorpå hun er blitt kritisert for å ta seg en røyk på steder hvor det er lovlig å røyke. Av alle de andre informantene er det ingen andre enn Siri som hadde opplevd noe lignende. Hvorfor hun har opplevd noe slikt og ikke de andre er vanskelig å si noe om, men Siri er den yngste av alle som er intervjuet og det kan være nærliggende å tenke seg at folk har lavere terskel for å snakke direkte til folk som er yngre. Selv om de andre informantene ikke har opplevd å få muntlig kritikk, har vi allerede fått høre at påtatt hosting og harking kan benyttes av de andre som et verktøy for moralsk fordømmelse av røyking. En annen reaksjon flere av informantene opplever fra folk rundt seg er dømmende blikk.

Av og til føler man seg beglodd når man for eksempel står utenfor et kjøpesenter og røyker, selv om det er egne askebeger der. At folk liksom ser på deg en ekstra gang før de går inn. (Lise 35 år, førskolelærer)

Det er ikke så godt å ta seg en røyk lengre. Sånn ute i offentligheten (...) Jeg føler at jeg blir lagt merke til. «Der er en røyker. Der står han og røyker. Han er sånn og sånn.» Så jeg velger mine plasser med omhu ... (Geir 51 år, lærer)

Jeg har aldri opplevd å få kritikk. Annet enn med blikk. At folk gir deg blikket liksom. (Anita 35 år, assistent)

... når folk går forbi og sånt, da... holder jeg røyken unna litt. Det er andres reaksjoner jeg er redd for. Eller, jeg kjenner jo hva de mener, bare med et blikk. (Siri 26 år, frisør)

I 1985 ble en rapport med tittelen «Lufta er for alle» lagt frem av Tobakkskaderådet. Rapporten var et forslag til lovregulert vern mot passiv røyking (Helsedirektoratet 2015). Få år etter rapporten ble gitt ut, ble det innført røykeforbud på fly, busser og offentlige transportmidler i forbindelse med den såkalte røykeloven som trådte i kraft i 1988. I løpet av de siste 30 årene har røykeren blitt forvist fra flere og flere arenaer, frem til i dag hvor røykeren – formelt eller uformelt – forvises også utendørs fra. Etter den siste røykers oppfatning er ikke lufta for alle lengre. Lufta er nå reservert ikke-røykerne. Beretningene fra røykerne som er intervjuet i denne undersøkelsen gir inntrykk av en røyker som strever med å finne sin plass i det som på mange måter må kunne anses som en ny verden. Det vi har sett så

langt levner liten tvil om at den siste røykers hverdag er blitt mer komplisert. Det å gå ut å ta seg en røyk er på ingen måte like enkelt som det en gang var. Stresset forbundet med røykingen øker, og det ligger strategisk tankevirksomhet bak hver sigarett.

4.4 Den siste røyker stemples ut

Med økende sosiale kontroll følger ikke bare en mer komplisert hverdag for røykeren, det følger også med et økende stigma. Når et individ er stigmatisert innebærer det at selvbildet svekkes som følge av forhold ved individet som andre reagerer på (Goffman 1972). Denne stigmatiseringen tilfører røykingen et ekstra element av ubehag. Ifølge Becker (2006) skapes sosiale regler av sosiale grupper som også definerer riktig måte å oppføre seg på. Normer og regler i samfunnet, være seg de er formelle eller uformelle – eller begge deler – plasserer ulike handlinger som innenfor eller utenfor det som er riktig.

Jeg føler nesten at jeg gjør noe ulovlig. Jeg føler i alle fall at jeg blir uglesett. Det å ta seg en røyk ... det nesten er som ... ja, jeg føler meg nesten som en kriminell, bortimot. (...) Jeg har i all tid både før og etter røykelov vært det jeg kaller en hensynsfull røyker. Jeg står ikke i busskur eller utenfor inngangspartier og røyker. Men holdninga blant folk er at jeg gjør det. Jeg er en røyker og jeg plager andre. (Geir 51 år, lærer)

Slik som jeg føler det har det vært mer fokus på den negative biten, i forhold til holdning og ... de skremselspropagandaene som har vært kjørt tror jeg har endret holdningene der ute. Røykpakker med råtne tenner og raserte lunger har gjort sitt til at det er mer ut ... (Kjetil 33 år, snekker)

Det har blitt ... de siste par årene har det vært ganske ekstremt at det ... folk kvier seg ikke for å slenge kommentarer og sånne ting. Slik som jeg oppfatter det er det en slags allmenn aksept for å henge ut røykere. Folk kan liksom si hva de vil uten at det settes spørsmålstegn ved det. For det gjelder jo «bare» røykere ... Og jeg føler at jeg ikke kan forsvare meg heller, fordi jeg røyker jo. (Siri 26 år, frisør)

Jeg føler at røykere blir uglesett på en måte. Man føler seg litt sånn nedverdiget. Som om folk tenker at de kan være frekke mot røykere. For det er jo bare å slutte liksom. Jeg tror folk mer og mer synes det er teit, rart og uvanlig. Siden det er blitt så masse regler om hvor det er lov og ikke er lov.

(Lise 35 år, førskolelærer)

En gang i tiden var det kult å røyke. Det er det ikke lengre. Det er ut. Og det merkes. For den siste røyker er det ikke det samme å røyke lengre. Det smaker ikke like godt. Man blir sett ned på. Du betraktes som en taper fordi du røyker. De andre ser på deg som svak, uopplyst og dum. Uavhengig om det er 40 eller 15 år siden de tente sin første sigarett er røykehverdagen for de som tviholder på sigaretten en helt annen enn da de begynte.

Informantene beskriver røykerens storhetstid som tiden før den nye røykeloven trådte i kraft i 2004. Historisk sett var røyking et symbol på høy status, men da skal vi helt tilbake til 50-tallet. Etter at de helsemessige konsekvensene av tobakken gjorde seg til kjenne og kunnskapen om disse spredte seg, har statusen forbundet med røyking forflyttet seg nedover til de lavere lag av samfunnet. På en måte står dermed de historiske fakta om røykens rolle noe i kontrast til informantenes oppfatning, fordi de selv ikke anså røyking som en lavstatushandling da de selv begynte. Noen av informantene begynte å røyke så tidlig som på 70-tallet, før de mest aggressive tiltakene fra myndighetenes side satte i gang. Andre begynte på midten av 90-tallet og senere, da røykingen etter boka allerede var en handling forbundet med lav sosial status. Likevel oppfatter informantene røyking først gikk fra å være sosialt akseptert til ikke å være det, i løpet av det siste tiåret. Ifølge Becker (2006) er avviket normativt, og et sosialt produkt som følger en interaksjon mellom avviker og de andre. Dermed kan hva som defineres som avvik endres over tid. Goffman (1972) sier stigmatisering oppstår når forventningene fra samfunnet ikke oppfylles. Derfor kan stigma også ses på som et sosialt produkt som kan endres over tid, i takt med endrede forventninger.

De siste fem årene i hvertfall, kjenner jeg at jeg er skikkelig flau over å være røyker. Man gjemmer seg liksom. Så ... man føler seg stigmatisert som røyker. Jeg føler nok at mange ser ned på meg fordi jeg røyker. Jeg synes det er flaut å være en røyker. Det er kjempeflaut.

(Linda 35 år, sykepleier)

Du føler deg nesten som ... som en pariakaste. Ute. Selv om du tror du ikke forstyrrer noen med røyken. Du tar hensyn og holder avstand og sånt. Men fordi det blir mer og mer forbudt også ute, så ... du føler at ... ja. Det er nok den største forandringen, synes jeg. (Thelma 56 år, fagsjef)

I likhet med det Linda og Thelma forteller, opplever flere av informantene at den sosiale aksepten for røyking vært gjennom en overgang. Denne overgangen kan vanskelig tidfestes, men det er samsvar i informantenes fortellinger om at en markant endring har skjedd i løpet av de siste fem årene. Flere forteller at de ofte føler skam dersom de røyker offentlig. De trekker seg unna og gjemmer seg bort når de skal røyke. At de selv flytter seg utenfor fellesskapet når de skal røyke motiveres av et ønske om å ta hensyn, men i stor grad også av at de ikke vil bli sett med røyken i handa. De vil ikke bli «tatt», det til tross for at de står utendørs på steder hvor det er lov å røyke.

Det er jo blitt tabubelagt ... og ... Jeg går ikke i gata og røyker. Jeg vil helst bare røyke når ingen ser meg. Fordi jeg skjemmes over å røyke. Jeg føler med usunn, stigmatisert på en måte. «Hun røyker» ... og, det er en dårlig livsstil ... Alle vet at det er skadelig, og alle helseproblem som følger med. Jeg skjemmes når jeg kjøper en pakke røyk i butikken. (Janne 47 år, sekretær)

Flere av informantene synes det er flaut å kjøpe sigaretter i butikken, fordi de da avsløres som røykere. Ifølge Goffman (1972) kan det stigmatiserte individet velge å skjule det som gjør dem annerledes for å øke sin sosiale respektabilitet på visse arenaer. På andre arenaer igjen er kanskje ikke stigmaet så fremtredende, og dermed unngår man stigmatisering. Daglige gjøremål plasserer individet i ulike sosiale situasjoner, hvor stigmatiseringen kan være av ulik grad. Når man ikke utfører selve handlingen «å røyke» kan den siste røyker unngå å bli stigmatisert. For røykeren er det ofte selve røykingen, samt situasjoner hvor det er synlig at du røyker som medfører stigmatisering.

Folk ser på deg to ganger om du røyker i offentlighet liksom. Det er ikke sikkert de gjør det med vilje, men det er kanskje fordi det er så unormalt. At man blir overasket kanskje ... (Lise 35 år, førskolelærer)

Et interessant aspekt som flere av informantene trakk frem under intervjuene er sammenligningen med rusmisbrukere. De oppfatter at røykeren blir sett ned på, på samme måte som folk ser ned på rusmisbrukere. Dette gikk igjen hos flere av de som ble intervjuet, og viste seg å være et inntrykk eller en følelse flere av røykerne satt med – uten at sammenligningen ble foreslått av intervjueren. Thelma (56) som bor i Oslo nevnte tidligere at det finnes sprøytepoter hvor narkomane kan kvitte seg med brukte sprøyter, samtidig som røykeren må putte sigarettneipen i lomma i mangel av askebeger. Da reguleringen som forbyr røyking på togperronger og på NSBs områder kom i fjor, var det mange som følte at det var nok. Det er vel kjent at rusmisbrukere er en stigmatisert gruppe som anses som avvikere fra samfunnet. At flere av røykerne trakk frem at det likhetstrekk mellom røykere og rusmisbrukere er både interessant og noe overraskende, all den tid at handlingene i de to gruppene skiller seg ved at rusmisbruk faktisk er ulovlig, mens røyking fortsatt er lov.

På jobben fleipet vi med at de narkomane som henger på plata får være mer i fred ... enn røykerne. Jobben min er ikke så langt unna der, så vi snakket om å gå ned dit å røyke dagen etter. For der blir vi vel ... eller, der er vi vel sikkert velkommen ... (Thelma 56 år, fagsjef)

Man blir jo sett ned på, for at man faktisk tar seg en røyk. Bare det å gå i byen å røyke, det er det jo nesten ingen som gjør lengre, Og om man gjør det så snur jo nesten folk seg etter deg og ser. Nesten som rusmisbrukere ble sett på før, slik blir jo røykere sett på. Faktisk ... (Anita 35 år, assistent)

Undersøkelser gjort i Frankrike viser at røykeren blir sett på med økende fiendtlighet og nedgradering. Majoriteten av den franske befolkningen ser på røykere på samme måte som narkomane, og mener at de selv bør holdes ansvarlige for selvpåførte helseproblemer som følger eget valg om å røyke (Peretti-Watel m.fl. 2007). Funnene i Frankrike kan bety at den siste røykers følelse av å bli sett på som en rusmisbruker, verken urimelig eller paranoid. Det til tross for at informantene som nevnte denne sammenligningen i denne undersøkelsen, gjerne hadde en ironisk undertone eller også understrekte at utsagnet var satt på spissen.

De fleste av informantene sier klart og tydelig at de føler skam når de røyker. At de skjemmes, gremmes eller gjemmer seg bort for å unngå at folk ser dem røyke. Samtlige av de som er intervjuet beskriver i løpet av intervjuets gang situasjoner som tilsier at de opplever å

føle skam i forbindelse med røyking. Likevel er det flere som svarer nei på direkte spørsmål om de noen ganger føler skam, eller om de skjemmes over å røyke. Sitatene ovenfor levner samtidig liten tvil om at den siste røyker føles skam forbundet med røykingen. Hvorfor så mange svarer nei på direkte spørsmål, og samtidig gir klart uttrykk for at de skjemmes over å røyke er et interessant spørsmål. Kanskje er man blitt så vant til å gjemme seg bort, ta hensyn og unngå situasjoner hvor man føler skam for røykingen, at man selv ikke ser sine egne grep for å unngå skam?

Nei. Men det har nok også med at om jeg er i slike situasjoner så lar jeg heller være å ta meg en røyk. Selv om jeg røyker mye har jeg ingen problem med å være uten røyk flere timer i strekk. (Geir 51 år, lærer)

Kjetil er 33 år og snekker, og et mer avslappet forhold til egen røyking enn de andre. Kjetil føler ikke noen form for stigmatisering, og skjemmes ikke over å røyke.

Jeg tror nok ikke at ikke-røykere går rundt og peker og sier «se, han der røyker». Jeg tror faktisk at samfunnet er såpass tolerant at folk ikke enser en tanke på hvem som røyker eller ikke. Hvis man ser en vanlig mann i gata, tenker man ikke mer negativt om en som røyker enn en som er halt liksom.

Samtidig som Kjetil her argumenterer for at man blir sett på som en «vanlig mann i gata», sier han samtidig at man blir lagt merke til – da på samme måte som en som er halt. På spørsmål om han med det mener at røykerne blir sett annerledes på enn andre, svarer han avkreftende. Som eneste av de ni personene jeg har snakket med, opplever ikke Kjetil at det følger stigmatisering med røykingen. Dette er gjennomgående i alle svarene hans, bortsett fra ett hvor han forteller hvordan han opplever å treffe på flere røykere i en sammenheng hvor man trodde man var eneste røyker.

Da blir man jo litt glad inni seg! Da har man jo litt selskap når man står og damper ... i småskammen bak hjørnet.

Om dette ene utsagnet gjør at man kan konkludere med at også Kjetil føler skam er vel å dra det litt langt, når han svarer så gjennomgående i resten av intervjuet. Men det viser i alle fall at også han til en viss grad gjenkjenner det de andre informantene beskriver.

Ubehaget som fører til at den siste røyker gjemmer seg, skjemmes og at flere sier de ønsker å slutte å røyke, har flere opphav. For røykeren føles det ikke lengre som at lufta er for alle. Som røyker er man til bry og plage for andre, man er i veien. Gjennom fordømmende blikk, gjennom at folk demonstrerer med å hoste og harke, gjennom at folk kritiserer deg. «Ute er ikke ute lengre» sier en av informantene, og de andre støtter opp om utsagnet. Den siste røyker er av samfunnet for øvrig ikke velkommen lengre.

4.5 Fra midtpunkt til ytterpunkt

At det er sosialt å røyke har lenge virket som et argument for å røyke. Det er mange negative sider ved røyking, men det positive som ofte trekkes frem ved røykingen har vært det sosiale aspektet. Spørsmålet er om det sosiale argumentet for røyking fortsatt er gyldig i dagens røykeklime. Med tanke på hvordan den siste røyker beskriver sin egen hverdag synes dette noe utenkelig. For ti år siden var det dobbelt så mange røykere å finne i befolkningen som i dag. Da var det, ifølge informantene sosialt å røyke. Så sosialt at ikke-røykere ble med ut for å røyke, fordi det var så sosialt. Men hvor sosialt er røykingen i dag?

De fleste informantene oppgir at de røyker mest alene, men at de røyker mer når de er sammen med andre røykere. Av de ni som er intervjuet er det tre som svarer at de oftest røyker sammen med noen. En av disse er Lise (35). Lise røyker generelt lite, og stort sett mest i sosiale sammenhenger. Når hun røyker alene snakker hun gjerne i telefonen, og mener det kvalifiserer til å røyke sammen med noen. Geir (51) oppgir også at han stort sett røyker sammen med noen, og viser da til at han røyker sammen med samboeren sin, inne i leiligheten.

I og med at vi har valgt å røyke inne, så er det mest røyking her. (Geir 51 år, lærer)

Anita (35) sier at hun er mest sosial røyker. Noen dager røyker hun ikke i det hele tatt, men får hun besøk kan hun fort røyke 20 sigaretter. Resten av røykerne som er intervjuet oppgir at de røyker mest alene, og at grunnen til det er at det er så få igjen som røyker på ulike arenaer.

Likevel er det sjelden at de opplever å være den eneste som røyker i sosiale sammenhenger. Men tilfeldige grupperinger av røykere kan synes å være noe marginale. På spørsmål om hvor ofte de opplever at de i ulike sosiale situasjoner er den eneste som røyker, svarer de aller fleste at det som oftest i det minste er en røyker til. Her fra intervjuet med Anita (35) og Anders (46).

Intervjuer: *Hvor ofte er du den eneste som røyker under sammenkomster?*

Anita: *Jeg tror egentlig det er ganske sjelden. Det er alltid en til ...*

Anders: *Ja, det bruker å være ... noen utskudd.*

Intervjuer: *Utskudd?*

Anders: *Ja, der er jo det man er blitt som røykere, i samfunnet. Sett på hvertfall, av mange...*

Intervjuer: *Er det et samtaletema blant røykere?*

Anders: *Ja, det er det ... Det blir jo snakket om i spøkefulle toner, oss utskuddene – som går for å røyke.*

De av informantene som mener det fortsatt er sosialt å røyke, har gjerne flere røykere i nær omgangskrets. Linda er 35 år, og sier at hun de siste fem årene daglig har et sterkt ønske om å slutte å røyke. Likevel er hun ambivalent, og uttrykker hun frykt for å slutte å røyke på grunn av positive opplevelser sosialt.

Jeg har mange som røyker i min nærmeste krets. Så det er heller en frykt hvis jeg skal ... eller når jeg skal slutte da ... At gud så kjedelig det blir, når vi ikke kan gå ut å røyke i lag.

(Linda 35 år, sykepleier)

Så har du gjerne mye sosialt. Du får mye informasjon fortsatt, av å være røyker og møte andre røykere ute. Så den delen er nok den samme. (Thelma 56 år, fagsjef)

Om du treffer andre røykere, om det er kurs eller konferanse eller bare rett og slett langt uti huttiheita, så får du et samhold. (Geir 51 år, lærer)

Selv om de fleste av informantene oppgir at det sosiale argumentet for røyking har mistet sin plass, eksisterer det fortsatt et slags sosialt element som er vanskelig å gi slipp på. Det kan også synes som at en ny form for samhold har vokst fram blant de røykerne som er igjen. Man gjenkjenner andre røykere og søker seg til dem for støtte og for å unngå følelsen av å være alene om røykingen, noe som ikke er uvanlig for stigmatiserte grupper. Selv røykere har søkt sammen også tidligere, får man inntrykk av at det sosiale innholdet har endret seg.

Når den stigmatiserte velger venner og omgangskrets må han gjennom en vurdering av hva som får han til å føle seg mer normal. Føler han seg mer vanlig dersom man tilpasser seg og omgås venner uten stigmaet, eller om man omgås likesinnede? Uansett hva den stigmatiserte velger vil valget kunne medføre en identitetsambivalens. Uavhengig av om han ser gruppen han er en del av innenfra eller utenfra, vil måten de oppfører seg på gi han et bilde av seg selv han kanskje ikke er fortrolig med. Under intervjuet spurte jeg informantene om de kunne beskrive egen reaksjon når man tror man er den eneste som røyker, for så å oppdage at det er flere som røyker. Samtlige svarer at man får en positiv reaksjon, noe som kanskje ikke er uventet. Det som kanskje er litt mer overraskende er graden av glede den siste røyker uttrykker over å møte en likesinnet, selv om det innebærer at den andre personen strever med samme stigma som en selv.

Det er jo en seier! Det er jo det! (...) Sikkert fordi vi er færre og færre, og vi er jo flokkdyr. Det er kjipt å være den eneste. (Siri 26 år, frisør)

Åh! Da blir man glad! Da blir man så glad liksom! Å herregud, jeg har en venn her! (...) Det er jo sikkert fordi man føler at man er veldig rar og sær, og annerledes.
(Thelma 56 år, fagsjef)

Det er jo litt sånn lettelse! Puh! Åh! Jeg er ikke alene! Så det er jo ... det blir jo litt sånn at man føler man har noe til felles. (Linda 35 år, sykepleier)

Åh, da blir begge kjempeglad for at det er flere som røyker! Det er et eget samhold liksom.
(Lise 35 år, førskolelærer)

Når røykere samles i et felleskap skaper det en slags beskyttende avstand mellom røykeren og de andres fordømmelse (Scheffels 2009). På noen arenaer er avviket godtatt av de andre, noe som medfører at man kan utføre handlingen uten å bli stigmatisert som følge av den (Goffman 1972). Samtlige av informantene gir uttrykk for at de både føler lettelse og samhold når de møter andre røykere. Når man er flere står man ikke alene mot presset fra myndighetene, og blikkene fra de andre. Man får en følelse av at for den siste røyker det er «oss mot verden».

Det er tydelig at det sosiale ved røykingen fortsatt er tilstedeværende, men på en annen måte enn tidligere. Nå gjemmer røykerne seg sammen, og samholdet er mer preget av at de undertrykte «massene» står sammen mot den dominerende «eliten» (Bourdieu 1995). Informantene forteller om i «gamle dager» når vaktmesteren bygget tak over røykehjørnet på videregående, fordi «alle» røykte. Om da halve forsamlingen gikk ut for å røyke, og de som ikke røykte fulgte med fordi det var sosialt. Når man kom på besøk og det ble satt fram askebeger til deg, uavhengig om folk røykte selv eller ikke. Da ikke-røykeren på samvirkekafeen satt inne på røykerrommet i stedet for på de røykfrie bordene. På den tiden er det nærliggende å tenke seg at det å røyke var sosialt. I dag når man ser folk snike seg til en røyk alene bak et hjørne, mens han søker å skjule sigaretten i handen, ser det ikke mye sosialt ut. Måten det sosiale aspektet ved røyking trekkes frem på gjør at det formes som en slags rettferdiggjøring av røykingen. Det kan være et resultat av at den siste røyker holder fast på den sosiale identitet han har tillagt seg selv tidligere. Forskjellen på da og nå er at denne identiteten nå bare tas frem på utvalgte arenaer, og i noen få grupperinger. Det er ikke lengre en identitet man bærer til daglig. Det sosiale samholdet blant røykerne som er igjen preges av marginalisering og stigma, heller en reell sosial aktivitet, noe som ikke er uvanlig å se hos stigmatiserte grupper og hos avviksgrupper (Goffman 1972, Becker 2006).

4.6 Kardemommeloven

«Du skal ikke plage andre, du skal være grei og snill. Og for øvrig kan du gjøre som du vil.»

Kardemommeloven

Avvikere og grupper eller individer som stigmatiseres har behov for å forsvare seg mot fordømmelsen fra de andre (Goffman 1972). Det er ulike forsvarsmekanismer som settes inn, og en av disse har vi allerede vært innom da vi så den siste røyker ty til isolasjon for å unngå følelsen av skam forbundet med røykingen. Vi har også sett at det sosiale samholdet, tross

dets marginaliserte eksistens også brukes som et argument. Den stigmatiserte kan skjule det som gjør dem annerledes for å øke sin sosiale respektabilitet på visse arenaer. Individet som vet at det befester seg et stigma ved dem kan gå gjennom store anstrengelser for å unngå å gjøre stigmaet unødvendig påfallende. Hensikten er da å redusere spenningen som henger ved stigmaet, og med det å lette ubehaget for seg selv og andre. Man kan skjule stigmaet på flere måter, enten gjennom å unngå handlingen i visse situasjoner eller gjennom skjule «sporene» etter handlingen eller gjemme en eventuell fysisk skavank.

I løpet av de åtte intervjuene som er gjennomført i denne undersøkelsen, var det spesielt ett forsvar som kom til overflaten. At røykeren gjemmer seg for selv å unngå fordømmelse fra andre er allerede etablert. Nå skal vi se hvordan røykeren rettferdiggjør røykingen ovenfor seg selv og andre. Røykerne som er intervjuet er alle bevisste på at røykingen deres er til sjenanse og ubehag for andre. Derfor tar den siste røyker hensyn. Ved å fremstille seg selv som en hensynsfull røyker, søker den siste røyker å nøytralisere det som ligger til grunn for stigmatiseringen. Man søker å nøytralisere det faktum at man plager andre med røykingen.

Altså ... argumentasjonen er at vi forpester luften til alle rundt oss. Men de fleste røykere jeg kjenner, stiller seg ikke opp og røyker ved siden av noen som ikke røyker. Vi går bort for å røyke, og kommer det noen så flytter vi oss lengre bort. Så det er ikke ... altså, argumentasjonen om at vi skaper så mye ufred for andre, den kjøper jeg ikke
(Geir 51 år, lærer)

Geir forteller at røykerne han kjenner er hensynsfulle. Det er også hans inntrykk at det gjelder de fleste røykere. Han medgir at det nok finnes de som ikke tar hensyn, men mener at disse er unntaket heller enn regelen. I dag må røyking kunne anses som en irrasjonell handling, Man vet at det er farlig, og etter det man kan tolke så langt fra informantenes erfaringer, er det heller ikke spesielt hyggelig å røyke lengre. Såkalt nøytralisering handler om å dempe det ytre stigmaet en handling medfører, slik at individet kan opprettholde sitt selvbilde (Sykes & Matza 1957). Nøytraliseringen skjer ofte gjennom en rasjonalisering som bidrar til å forsvare avvikende adferd, gjennom unnskyldninger, rettferdiggjøring og avdramatisering av konsekvenser (Becker 2006).

Vi røykere, vi tilpasser oss jo. Man vet jo at det er til ubehag for folk, og da er man ikke så sær at jeg må stå og dampe rette utafør en inngangsdør til en butikk. Jeg kan stå litt unna, det gjør liksom ingenting. Så lenge man ikke provoserer, man skjønner jo at det er til ubehag. Man går ikke rundt og fjerner i butikken, og man går ikke rundt og blåser røyk på folk heller.
(Kjetil 33 år, snekker)

Som vi ser av sitatene fra Geir og Kjetil oppfatter de begge at røykere tar hensyn til folk rundt seg, og mener derfor selv at røykingen ikke bør være til plage for andre. Geir har en følelse av at han likevel fordømmes, mens Kjetil ikke føler seg stigmatisert.

Den siste røyker mener tydelig at det finnes en riktig og en feil måte å røyke på, noe også Scheffels (2009) fant i sine undersøkelser. Der var riktig og feil måte å røyke på riktignok knyttet til mer estetiske trekk, men det er likevel et fellestrekk ved tankegangen. For Kjetil gjør hensynet han tar til de rundt seg at han føler seg akseptert av ikke-røykerne. Hans argumentasjon støttes opp av Thelma (56). På spørsmål om hun opplever at røykere behandles annerledes av folk svarer hun følgende;

Nei. Men det er kanskje fordi jeg er flink å ta hensyn. Før tenkte man kanskje ikke så mye over det, mens etter at røykeloven kom så tenker man mer over det, og tar hensyn. Og da trenger man ikke å merke folks holdninger, fordi man plager dem ikke. (Thelma 56 år, fagsjef)

Som Thelma her beskriver kan det å ta hensyn fungere som en buffer for røykeren, slik at man unngår ubehagelige situasjoner. Det kan synes at det å ta hensyn får røykeren til å føle seg bedre med seg selv, fordi han føler at han i mindre grad plager andre med røykingen sin. Likevel er det flere av røykerne som oppfatter at hensynet de tar ikke settes pris på av de andre, og føler at de negative holdninger til røykingen deres har en karakter av urettferdighet. Det ligger ifølge Goffman (1972) i den stigmatisertes natur å tilpasse seg de normale for å passe bedre inn. Denne tilpasningen kan gjøre at stigmaet til en viss grad aksepteres av de andre. En slik aksept er imidlertid skjør, og avhenger av at de andre ikke presses for langt. Blir stigmaet for fremtredende og synlig, kan det føre til at aksepten trekkes tilbake (Goffman 1972). Når Siri (26) skal sette seg ned på en uterestaurant gjør hensynet hun tar til at det legges ned mye tankevirksomhet, før hun velger seg et bord.

Jeg ser an vindretninga før jeg setter meg ned i forhold til hvor det sitter folk. Og sitter det unger der så setter jeg meg lengst mulig unna, og ser an vindretninga for å unngå at de skal merke røyken. (Siri 26 år, frisør)

Tross at Siri tar hensyn, opplever hun at andre dømmer henne for røykingen selv på steder hvor hun har lov å røyke. Når den siste røyker tar hensyn til andre føler han gjerne at dette skal anerkjennes, og at man skal få det frikortet eller kreditering man synes man fortjener. Mange av røykerne opplever at de kommer til kort, tross innsatsen for å gjøre seg usynlig og forsøker å minimere plagene handlingen påfører andre

Ofte synes jeg det er litt urettferdig, for det er jo ikke ulovlig å røyke. Så lenge jeg ikke gjør noe galt, hvorfor skal jeg få så mye pes for det? Det er blitt litt sånn at ikke-røykerne liksom har førsteretten uansett. (Siri 26 år, frisør)

Det er ikke bare under selve handlingen at den siste røyker tar hensyn. En bevissthet hos flere av røykerne er at man tar med seg røyklukten innendørs etter at man har røyket, og at eksponering for indirekte røyklukt også oppleves som ubehagelig for andre. For å forhindre eller minimere ubehaget for andre går tiltak som å vaske hender og tygge tyggegummi igjen hos flere av informantene.

... om jeg har vært ute og røyket så er jeg veldig på med å vaske hender. Og ta en tyggis for å skjule det ... (Janne 47 år, sekretær)

Selv om jeg er den eneste som røyker går jeg ut og tar en røyk. Men da har jeg alltid tyggis i lomma og vasker hendene før jeg går inn igjen. (Siri 26 år, frisør)

... så er det jo der med lukt, som noen ganger gjør at jeg kvier meg litt for å ta en røyk. For selv om man tar en tyggis og vasker hendene, så er det fortsatt lukt. Det lukter likevel ...
(Linda 35 år, sykepleier)

Som vi ser av sitatene er det ikke bare mens handlingen foregår at røykerne skjuler seg. Mange vil også skjule at de har vært ute og røkt. Selv om Linda i sitt sitat er usikker på om tiltakene holder, er det tydelig at det å vaske hender og tygge tyggegummi av flere anses som et hensynsfullt tiltak for ikke å plage andre med røyklukten. Et annet moment som ble trukket frem under intervjuene var at når man må gå langt for å røyke, rekker også mye av røyklukten å forsvinne på tilbaketuren. Flere av informantene jobber på steder hvor det ikke er lov å røyke på arbeidsplassen eller i arbeidstiden, og dermed må de gå et langt stykke før de kan tenne røyken.

Kanskje er den siste røyker en hensynsfull røyker, som lever i troen på at det er Kardemommeloven gjelder. Så lenge en tar hensyn og ikke plager andre, så kan en røyke så mye man vil. Det er i alle fall den siste røykers oppfatning. Spørsmålet er bare om ikke stigmatiseringen av den siste røyker burde avtatt dersom det faktisk var tilfelle.

4.7 Motstanden som gikk opp i røyk

Da den nye røykeloven kom i 2004, var motstanden mot den formelle kontrollen som ble innført stor (Pettersen 2005). Dramatikken var til å ta og føle på da det ble spådd restaurantdød, stor økning i hjemmefester og husbråk. Men utover at en og annen gjest glemte seg og fyrte opp sigaretten ved bardisken en sen kveld, var det få andre følger å spore, annet enn friskere og bedre luft – samt at mindre hyggelige dufter trådte bedre frem. Røykeloven av 2004 viste seg snart å være en overgang de fleste røykere ikke bare fant seg i, men også etter hvert var fornøyde med. Den tendensen går igjen også hos røykerne som er intervjuet her.

Når røykeloven først kom var det storhysteri og ramaskrik. Men det er jo en positiv utvikling. Virkelig. (Anita 35 år, assistent)

Jeg synes det er bedre nå enn det var før. Når man begynte å gå ut på byen (...) var det røykfylte barer og puber, og ubehagelig for røykere selv også. Så det å gå ut å trekke litt frisk luft, i tillegg til man trekker litt «frisk luft» synes jeg bare er en positiv greie. Så røykeloven har ikke straffa røykerne i den forstand. En annen ting er jo at man satt og stinka hele dagen etter man hadde vært ute, og klær ble ødelagt og brent hull i og sånt. (Kjetil 33 år, snekker)

Mye av det har vært veldig bra både for ikke-røykere og røykere. At det ikke røykes i restauranter hvor det serveres mat og, ja mange andre offentlige plasser. Det er fint for ikke røykere som ikke tåler røyk, allergikere og ansatte der. Og for røykerne selv som må røyke mindre. At man må begrense det. (Thelma 56 år, fagsjef)

Goffman (1972) legger frem to ulike hovedteknikker stigmatiserte individer benytter seg av for å rettferdiggjøre en avvikende handling for seg selv. Den ene teknikken er nøytraliseringsen vi nettopp har gått gjennom. Den andre tar form som en opposisjon mot de gjeldende normer og regler, hvorpå brudd resulterer i stigma. I masteroppgaven *Forsvar og motstand. En sosiologisk studie av røyking og stigma* (2011) finner Ola Røed Bilgrei ulike teknikker røykeren benytter seg av for å unngå å vedkjenne seg det opplevde stigmaet de andres holdninger påførte dem. Bilgrei fant forsvar i form av nøytraliserings-teknikker, men oppdaget snart en ambivalens hos sine informanter i form av en veksling mellom forsvar og motstand. Nøytraliseringsen ble tidvis avløst av angrep mot myndighetenes økte kontroll og stadig strengere restriksjoner gjeldende røyking. Han oppdaget en sterk motstand hvor røykerne stod i klar opposisjon mot det offentliges press, og snudde den tobakksforebyggende politikken som ble ført til en god grunn for å fortsette røykingen. Gjennom å møte stigmaet med en slik teknikk ble røykingen fremstilt som en positiv aktivitet, noe som av Goffman (1972) kalles for *bravado*. Denne type fiendtlighet mot de lover og regler som ligger til grunn for stigmaet, er ikke uvanlig å finne hos stigmatiserte individer og grupper (Goffman 1972).

Med få unntak er det overraskende lite motstand å spore hos informantene mine når det kommer til myndighetenes stadige begrensninger av røykerens arena. I 2010 gjennomførte Statens institutt for rusmiddelforskning (Sirus) en kvantitativ undersøkelse om holdninger til tobakksrestriksjoner. De fant at en stor gruppe av røykerne var sterkt i mot nye forslag til salgsbegrensninger og røykeforbud på uterestauranter og på holdeplasser (Sirus 2012:45).

«Utbredelse av så sterk motstand som det denne undersøkelsen har avdekket, har ikke tidligere blitt observert for andre tobakkspreventive tiltak i de datasett som Sirus har analysert, og som dekker perioden 1973-2011.» Sirus 2012:45

Den sterke motstanden som kom frem i Sirius-undersøkelsen gjaldt forslag til nye restriksjoner som innskrenking av salgstid for sigaretter, at apotek får enerett på å selge tobakk, samt forbud mot å røyke i parker og på uteserveringer. Mine informanter er ikke spurt om holdninger til foreslåtte eller kommende restriksjoner. De stort sett er positive til de aller fleste av restriksjonene som eksisterer, men der er noe skepsis å spore når det gjelder noen av de nylig innførte reguleringene. Flere uttrykker at de føler det er urettferdig ikke å få røyke på uteserveringer, og det reageres også negativt på som røykeforbud i arbeidstid og på holdeplasser.

Nå er det jo slik at hele byen strømmes til utekafeene så snart det er litt sol. Og røykerne som har vært sendt ut for å røyke hele året, skal plutselig ikke få lov å sitte der når det er sol, fordi da vil ikke-røykerne sitte der? Så da tenker jeg at de får rette seg litt etter oss.

(Siri 26 år, frisør)

Noen av informantene reagerer negativt på røykeforbudet som i fjor høst ble innført på togperronger og utenfor flyplasser. Selv om bare en av informantene bor et sted hvor det er jernbane, og benytter seg av jernbane daglig, nevner omtrent halvparten at de synes forbudet er overdrevet. Argumentasjonen går ut på at røykeforbudet gjelder ute i fri luft, og at de fleste perronger er såpass store at røykerne mener der ikke er behov for et røykeforbud.

Om man kommer til Gardermoen og det er 5 minutter til toget går, så ser ikke jeg at jeg plager noen om jeg stiller meg på enden av perrongen og tar en røyk. Det er jo ute ...

(Siri 26 år, frisør)

Omså du står helt på enden av perrongen på sentralstasjonen er du nesten i Holmlia, likevel er det ikke lov å røyke. Så ser man de narkomane henge utenfor Oslo S. på «plata» hvor det er totalforbud. De får jo være mer i fred enn røykerne. (Thelma 56 år, fagsjef)

Når det gjelder arbeidsplasser som nekter sine ansatte å røyke i arbeidstiden er det lite motstand å spore der også, selv om noen finner regelverket provoserende. Gjennom svarene på dette spørsmålet kan man spore ambivalens hos røykerne. De viser en viss motstand, men går selv inn og feller sin egen argumentasjon underveis.

Det synes jeg er litt provoserende. Om de har ... man vet jo fra den tiden da jeg selv ikke røyka at det lukter sterkt av folk som har vært ute og røyker. Om du har en jobb hvor det ikke sømmer seg å lukte røyk, og du ikke får fjernet røyklukta så er det vel greit. (Thelma 56 år, fagsjef)

Det kommer litt an på hvilket yrke du har. At man ikke kommer inn og stinker på kunder, unger eller pasienter liksom. Men det er jo litt drøyt at man ikke kan ta seg en røyk om man går langt unna arbeidsplassen da. Men, de fleste klarer seg jo å holde seg uten røyk en hel arbeidsdag da ... (Anita 35 år, assistent)

Bilgrei (2011) forteller i sin undersøkelse om sine informanters motstand til tobakkspolitikken i Norge, som gav seg utslag gjennom angrep på myndighetene og en generell opposisjon mot den økte kontrollen. Den motstand Bilgrei henviser til gjenspeiler seg ikke i utvalget jeg har intervjuet. Flere av informantene her støtter opp om mange av restriksjonene, i likhet med de funn som kommer frem i Sirius-rapporten. I Bilgreis (2011) studie fant han at informantene var ambivalente i sin veksel mellom forsvar av røykingen og motstand mot de offentlige regler, mens i min undersøkelse ser man heller en ambivalens knyttet opp mot informantenes egne utsagn. På en måte kan man si at informantene kommer med utsagn hvor man kan spore en opposisjon mot regelverket, men i neste åndedrag slår de hull på egen argumentasjon. Hvor er så motstanden blitt av? Har den siste røyker gitt opp kampen? Forskjellene kan være tilfeldig og skyldes at utvalgene skiller seg fra hverandre. Men man kan ikke se bort fra at noe har endret seg de siste fire årene, og at motstanden mot de preventive tiltakene har dabbet av. Neste avsnitt kan kanskje hjelpe oss på veien til en forklaring på hvorfor motstanden synes å være gått opp i røyk.

4.8 Uglesett innenfra

Tidligere har vi fått innblikk i hvordan den siste røyker føler seg sett ned på av andre. Den siste røyker føler seg utenfor, uglesett og urettferdig behandlet. Men, samtidig som man føler seg urettferdig behandlet, støtter man opp om myndighetenes kamp mot sigarettene, og de restriksjoner som følger med. Man føler seg utestengt, men trekker seg samtidig lengre bort enn begrensningene tilsier. Man føler seg uglesett, men er overraskende lite provosert. Holdningene blant røykerne som er intervjuet her, er at slik samfunnet bare blitt. Man har forståelse for at man påfører andre ubehag og man tar hensyn. Kanskje mer enn det de andre

tenker over. Med det i bakhodet kan man undre seg over hvilket syn har den siste røyker på seg selv? De gjemmer seg, skjemmes og gremmes over å være røykere.

Det kommer tydelig frem gjennom stordelen av intervjuene at den siste røyker ikke har et positivt syn på seg selv. Man sitter igjen med bildet av en nedbrutt røyker som har gitt opp kampen, men holder fast på røyken. Av egne erfaringer oppfatter den siste røyker selv at andre anser han som svak, uopplyst, dum og usunn. I stempelingsteorien går selve stemplingen ut på at individet tar andres oppfatning inn over seg, og gjør den til en del av sin egen selvoppfatning og identitet (Skog 2006).

Den verste følelsen er min egen. Jeg kan sette meg utenfor meg selv og se meg selv som røyker. Det er ikke noe pent. Å se på, utenfra. Så jeg kan se på meg selv at det er ikke noe pent. (Janne 47 år, sekretær)

Det er nok mange som ser på oss som svake mennesker. Svake mennesker som ... ja, hva skal man si ... nå holdt jeg på å si tilbakestående, men det var ikke helt det jeg mente. Svake mennesker som ikke har karakter og viljestyrke. (Thelma 56 år, fagsjef)

Thelma beskriver hvordan hun oppfatter at andre ser på røykere. Når man spør røykerne om de selv synes de er annerledes enn andre folk, svarer alle informantene negativt på spørsmålet. Ifølge den siste røyker selv er det liten forskjell på røykere og «vanlige folk». Den siste røyker skiller seg etter eget synspunkt ikke fra resten av samfunnet på annen måte enn gjennom selve sigaretten.

Jeg tenker på dem jeg kjenner som røyker, om det er noe spesielt med dem liksom. Men nei. Jeg synes ikke det er noe annerledes som jeg kan definere. Hadde man stilt opp 10 personer og 5 av dem røyket, så tror jeg ikke man kan plukke ut hvem ... Det er helt lotto tror jeg. (Kjetil 33 år, snekker)

Nei, det vil jeg ikke si. Kanskje de som ikke røyker synes bedre om seg selv. Men jeg ser ikke store forskjellen. (Anita 35 år, assistent)

Om man skal tro røykeren selv er vi som mennesker alle like, røyker eller ikke-røyker. Samtidig er det flere som svarer at de selv kan reagere negativt på andre som røyker. At de selv kan se ned på andre røykere. Mange av informantene ser ned på andre røykere når de ikke tar hensyn, røyker steder hvor det ikke passer seg, som foran barnehager og skoler, før man skal inn til tannlegen, eller at man er gravid og røyker. Flere har også inntatt en mer generell fordømmelse av «sine egne». Ifølge Scheffels og Sæbø (2012) finnes der en fundamental ambivalens hos mange røykere. I en fokusgruppeundersøkelse de har gjort, kom det frem at selv om mange røykere uttrykte kritiske holdninger til andres negative syn på røykere, omtalte flere av dem selv røyking på en negativ måte, og syntes selv å være plaget av egen røyking. Disse funnene sammenfaller med det informantene forteller i denne undersøkelsen, og bekrefter en identitet på gyngende grunn.

Det er jo ikke noe pent! Om det går en dame gjennom gata med røyken så kan jeg ta meg selv i å tenke; «Herregud! Gjem deg liksom! Det der ser så stygt ut!». Og så røyker jeg selv... Tro hva folk tenker om meg da, når jeg tenker det selv?! Men jeg synes rett og slett det er grusomt å være en røyker. Jeg synes det er stygt og det ser følt ut når andre også gjør det. Jeg plages hver dag av at jeg er en røyker. (Linda 35 år, sykepleier)

Lindas utsagn viser en ambivalens i forhold til hennes identitet som røyker. Selv unngår hun stort sett å røyke i offentlige situasjoner, men når hun uttrykker at hun selv ser ned på andre som røyker, innser at hun med det også ser ned på seg selv. Oppdagelsen av egen fordømmelse av andre gir utslag i en bekymring over hva andre som ikke røyker da tenker om henne.

Gjennom å identifisere trekk ved den stigmatiserte gruppen vil det stigmatiserte individet samtidig som han tar avstand fra gruppens normbryting, holde fast på de samme trekkene som gjør at han er en del av gruppen. Denne ambivalente holdningen kan føre til avsmak og skam over seg selv, og også en sekundær følelse av skam fordi man skjemmes over trekk ved en selv. Han kan med andre ord verken helt akseptere sin egen gruppetilhørighet eller bryte seg løs fra den (Goffman 1972). Mange av informantene sier at de daglig, flere ganger om dagen med dårlig samvittighet tenker på at de vil slutte å røyke. For helsa, for ungene, for økonomien og fordi det er blitt vanskeligere å være røyker.

Jeg røyker i smug. Jeg prøver å skjule at jeg røyker. Jeg røyker ikke offentlig. (...) På jobb sniker jeg meg ut, og føler liksom ... herregud ... Går bak trappa og tar den lille røyken, og jeg tenker hele tiden; hvorfor gjør du det her, hvorfor gidder du. Så i alle mulige situasjoner synes jeg det er helt forferdelig. Jeg tror det er mange som prøver å rettferdiggjøre røyken, men det er ingenting å rettferdiggjøre. (Janne 47 år, sekretær)

Jannes utsagn viser at hun ser ned på seg selv. Hun forteller i likhet med flere av de andre informantene at hun mens hun røyker «gir seg selv juling». Ifølge Skog (2006) kan den som stemples enten slå seg til ro med stempelen, eller stempelen kan motivere til å gjøre en endring. Selv om røykeren uten tvil er stigmatisert også av andre, er det påfallende hvor strenge de er mot seg selv.

Denne formen for selvstempling er ansett å være mer konsekvensiell når en avvikeridentitet dannes enn stempling gjennom andre (Grattet 2011). Selvstigmatisering og selvstempling ble også funnet i en kvalitativ undersøkelse utført i Skottland. Ritchie, Amos & Martin (2010) fant at deres respondenter var så påvirket av det sosiale klimaet skapt av antirøykbevegelsen, at det førte til at røykerne stemplet og stigmatiserte seg selv, ikke bare med hensyn til røykeadferd, men også som røykende individ. Røykerne projiserte andres meninger inn over seg selv slik at de følte seg dårlige og skamfulle når de tok en røyk offentlig, tross at det var svært få som rapporterte at de noen gang var blitt tilsnakket eller diskriminert som følge av røykingen. Som vi også kan se her i denne undersøkelsen, følte røykerne at det ikke smakte like godt med en røyk i det offentlige rom lengre (Ritchie, Amos & Martin 2010).

I mange situasjoner kan det være vanskelig å «komme tilbake» til samfunnet etter å ha utført handlinger som anses som avvikende. For røykeren er dette ikke tilfellet, fordi avviket kun er knyttet til selve handlingen og elementer handlingen medfører. Røykingen vil heller ikke henge ved eller vises på noen måte etter at sigaretten er stumpet. Dermed er det slik at dersom den siste røyker slutter med handlingen å røyke, vil stigmaet og en eventuell avvikskarriere være over. Scheffels og Sæbø (2012) argumenterer for at stigmaet vedrørende røyking ikke bare er tilknyttet handlingen, men at det også fremstår som heftet ved personen. Selv om stigmaet også følger det røykende individ, kan man påstå at stigmaet er mer fremtredende i situasjoner hvor røykingen pågår.

5 Drøfting: Drevet inn i avvik?

Myndighetene har de siste 30 årene drevet en offensiv tobakkspolitikk, som i løpet av det siste tiåret kan sies å ha blitt ytterligere intensifisert. Den siste røyker merker endringen i form av økt kontroll og restriksjoner, men også som følge av en holdningsendring i samfunnet.

5.1 Denormaliseringens konsekvenser

Ifølge Becker (2006) er det tre funksjoner av sosial kontroll som brukes for å kontrollere avvik. Den første er kontroll gjennom begrenset tilgang, noe kan vi kjenne igjen gjennom de formelle restriksjoner som gjelder tobakksbruk, og som skal forvanske tilgangen for røykerne. Den neste funksjonen er å drive avvikerer til hemmelighetskremmeri. For ikke å bli oppdaget og for å unngå sanksjoner, kan avvikerer velge å isolere seg. Den siste funksjonen Becker trekker frem grunnleggende moralske prinsipper som krever at individet skal være ansvarlig for egen velferd og dermed oppføre seg rasjonelt (Becker 2006).

Beretningene fra den siste røyker gir oss et bilde av en stadig mer komplisert hverdag som røyker. Flere forbud og restriksjoner gjør at røykeren lukes ut fra flere sosiale arenaer, noe som medfører stress i forhold til hvor den neste røyken kan ta sted. Samtidig leder røykeforbudene til at røykerne samles på et sted, treffende nok ofte på utsiden av de områder massene ferdes. Flere av informantene føler at de står på utstilling, som i en slags offentlig gapestokk når de først finner frem til et område hvor de uten å bryte noen regler kan ta seg en røyk. Beskrivelsen røykerne viser oss hvordan Beckers (2006) første funksjon av avvikskontroll kan se ut når den iverksettes. Majoriteten av røykerne som er intervjuet medgir at de gjemmer seg når de skal røyke. De foretrekker å trekke seg vekk fra andre folk, for å unngå fordømmende blikk, demonstrasjon av misnøye og i noen tilfeller negative kommentarer.

Beckers andre funksjon avhenger på mange måter av den denormaliserende politikken som faktisk føres. Gjennom et bevisst budskap om at røykeadferd ikke er ønsket, integreres nye holdninger i samfunnet. Den siste røyker drives derved til et hemmelighetskremmeri, hvor det er bedre å trekke seg unna felleskapet for å unngå de andres fordømmelse. Denne funksjonen omfatter den uformelle sosiale kontrollen, men også en opplevd stigmatisering. Man skiller gjerne mellom følt eller opplevd stigmatisering (devaluering) og virkelig stigmatisering

(diskriminering), likevel antas konsekvensene av begge formene kan være like skadelige (Scambler 1998).

Den tredje funksjonen Becker henviser til er etableringen av grunnleggende moralske prinsipper som gjør individet ansvarlig for egne handlinger. Også denne funksjonen blir for den siste røyker til som en del av denormaliseringsprosessen. Det må kunne sies at myndighetenes jobb med å tilkjenne helsefarene forbundet med røyking har vært grundig, og at også de som fortsatt røyker er klare over helserisikoen. I et helsemessig perspektiv er det på ingen måte rasjonelt å røyke, og når noen fortsatt gjør det er det på eget ansvar. Det er i alle fall det den siste røyker selv mener, og man kan spore den frie viljes styrke hos flere av informantene som ikke vil la seg presse til å slutte, men ønsker å bestemme selv. Tross flere utsagn av denne typen ser det ut til at den siste røykers vilje nok har måttet takle noen skudd for baugen, noe vi skal komme tilbake til. Funksjonene vårt samfunn tar i bruk for å kontrollere røykeren, stemmer overens med Beckers (2006) funksjoner for å kontrollere avvik.

Den norske tobakkspolitikken har ikke hatt som mål å ramme røykeren i seg selv, men heller selve røykehandlingen. Derfor anses stigmatiseringen av den siste røyker å være en utilsiktet konsekvens av denormaliseringspolitikken. Flere amerikanske stater har intensjonelt brukt stigma som verktøy i kampen mot tobakk (Bayer 2008, Sirius 2012:152). Det er imidlertid sprikende resultater fra undersøkelser om hvorvidt stigma fungerer som motivasjon for å få flere til å slutte å røyke (Sirius 2012:156-157). Røykerne jeg har intervjuet stiller seg ulikt til nettopp dette spørsmålet. Noen mener at ubehaget som følger kombinasjonen av økt sosial kontroll og stigmatisering gjør at de ønsker å slutte. Andre er motvillige til å bøye seg for det de oppfatter som et sosialt press og vil heller slutte på eget initiativ. Samtidig må det også tas i betraktning at alle informantene fortsatt røyker, tross ubehaget de føler.

De rent praktiske aspekter ved røykehandlingen forvanskes av den økte formelle kontrollen, og leder til økt stress og ubehag for røykeren. Samtidig fører uformell kontroll og stigmatisering av røykeren til et sosialt og psykisk stress og ubehag. Begreper som uglesett og pariakaste går igjen i intervjuene, og etterlater liten tvil om at den siste røyker føler at han blir sett ned på. Flere av informantene går så langt som å sammenligne seg med en så etablert avvikergruppe som rusmisbrukerne, noe som delvis begrunnes i røykeren nå føler seg jaget på

samme måte som det rusmisbrukerne har blitt. Denne oppfatningen er også å finne igjen i andre undersøkelser, hvor man ser at det eneste som skiller sosial kontroll som utøves over en røyker og en rusmisbruker, er at røyking fortsatt er lovlig (Bell et al. 2010). Den siste røyker forteller også at han føler seg sanksjonert og straffet av de andre, blant annet gjennom blikk, kommentarer og demonstrasjon av uvilje mot røykeren. Måten den siste røyker opplever at de andre behandler han på, kan tyde på at røyking nå er blitt et så alvorlig brudd på normene at uformelle sanksjoner er berettiget. Flere av informantene forteller at de føler seg direkte mobbet, og at det i dag er legitimt å mobbe røykeren. De klare beskjeder som røykeren mottar gjennom blikk og demonstrasjon av uvilje, kan få en til å tenke på om andre lignende grupper mottar så tydelig kritikk som følge av å skille seg ut.

I boken *Vår forakt for svakhet* skriver Ofstad (1971) om foraktens plass under annen verdenskrig. Å trekke linjer fra nazismen til den siste røyker kan i første omgang kan virke noe søkt. Likevel er Ofstads betraktninger rundt den forakten for svakhet og den sterke rett interessante. Ofstad hevder at forakten for det svake er grundig forankret i våre samfunnssystemer og stadig lever i oss og rundt oss (Ofstad 1971). Stigmatisering og andre sanksjoner som følger sosialt avvik er eksempler på nettopp det. Mennesker er evaluerende skapninger, at nøyer seg ikke med passivt å observere hverandres handlinger, men ofte gir uttrykk i ord eller handling om hva vi mener – direkte eller indirekte (Skog 2006). Ofstad mener videre at når samfunnet uten hell har forsøkt å behandle avvikerer for å få han til å passe inn, er det lettere å slippe frem sin forakt.

«Selv der behandling er på sin plass, kan den bare drives til en viss grense. (...) At han ikke passer inn i samfunnsmaskinene – ok, det kan man forstå. (...) Men i samfunnets behandlingsmaskin må han passe inn. Ellers er han et krek – og man kan med god samvittighet slippe frem litt av den forakt som hele tiden har ligget latent.» (Ofstad 1971, s.234)

I søken etter en forklaring på hvorfor noen tross helserisiko velger seg selv så vondt som å røyke, er det gjort framstøt mot å sykeliggjøre røykeren. Påstanden om at man er genetisk disponert for tobakksbruk, eller at røyking er en «sykdom i hjernen» har så langt ikke slått rot i større grad (Dingel, Karkazi & Koenig 2011, Stuber, Galea & Link 2008).

Selv om man kanskje kunne forventet det motsatte, er det overaskende lite motstand å spore mot den restriktive og denormaliserende tobakkspolitikken som føres. I masteroppgaven er *Forsvar og motstand – en sosiologisk studie av røyking og stigma* av Ola Røed Bilgrei (2011) finner forskeren en betydelig motstand mot myndighetenes økte tobakkskontroll. Denne motstanden tok form i angrep på myndighetene og en generell opposisjon, som igjen ledet til en trassig holdning i forhold til røykeslutt. Motstanden Bilgrei fant, er vanskelig å finne igjen bare fire år senere. Kvalitative undersøkelser lar seg vanskelig verifisere gjennom å gjøre undersøkelsen på nytt, fordi svarene vil bli forskjellige over tid og med andre respondenter. Nå er heller ikke min undersøkelse et forsøk på å etterprøve den gjort i 2011. Det er likevel interessant at motstanden synes å ha gått opp i røyk i løpet av årene som er gått. Selv om de motstridende funnene kan skyldes tilfeldigheter og ulikheter hos utvalgene, må muligheten holdes åpen for at det kan ha skjedd en endring i røykernes holdninger i løpet av de siste årene. Dersom det er tilfelle kan det tyde på at den siste røyker har resignert, og med det gitt opp å kampe myndighetene har initiert for å bli kvitt den såkalte tobakksepidemien. En slik resignasjon er uten tvil å spore hos flertallet av røykerne som har deltatt i denne undersøkelsen.

Scheffels (2009) finner at røykerens identitet er under press, og at den siste røyker befinner seg i en form for resignasjon som fører til at identiteten som avviker aksepteres. Men der hvor Scheffels konkluderer med at den unge røyker dras mellom en stigmatisert rolle – og det at røyking er kult, skiller de to undersøkelsene seg fra hverandre. Ingen av røykerne jeg har snakket med, uavhengig av alder, ser noe kult med å røyke. Den motstridende mening bak røykingen som finnes blant unge, kan forsvinne med det noe eldre utvalget i min undersøkelse. Eller man kan tenke seg at den resignasjon Scheffels også referer til i 2009, har utviklet seg i den retning at det kule aspektet fra den tid nå er på vei mot en ende. Det vil i så fall forklare den resignasjon som kan ses hos den siste røyker. En slik resignasjon kan også ses på som at en av samfunnets mange integrasjonsmekanismer får gjennomslag. Når samfunnet definerer en avviker, er det en slags bakvendt måte å integrere vedkommende på. På den måten er den siste røyker, selv om han er skjøvet ut i kulda, samtidig reintegrert i en denormalisert røykehverdag.

5.2 Tilpasning til et kaldere klima

Ifølge Lemert (1967) kan de andres reaksjoner på en handling som bryter med gjeldende normer, utløse endringer i individets selvbylde. Det kan føre til at individet forsøker å endre seg i den «normale» retning, eller trekker seg bort fra felleskapet. Flere av informantene oppgir at de gjemmer seg når de skal røyke. Årsaken er at de ikke ønsker å bli sett, og på at de på den måten unngår andres fordømmelse. Det kom også frem at flere av informantene rett og slett unnlater å røyke i det man kan kalle risikosituasjoner, altså situasjoner hvor det er stor fare for å føle skam forbundet med røykingen. I en undersøkelse gjort i Skottland fant man at røykere endret sine røykevaner for å bli mindre synlige, og dermed til en viss grad unngå stigmatiseringen (Ritchie, Amos & Martin 2010). Den samme forsvarsmekanismen kan man gjenkjenne her. Et flertall av røykerne som er intervjuet forteller at de unngår å røyke på gata og noen sier at de ikke røyker offentlig i det hele tatt. Det alle forteller er at de trekker seg unna felleskapet når de skal røyke.

Ifølge Becker (2006) har den avvikende flere verktøy han kan benytte seg av for å leve med avviket. Et av disse er å isolere seg fra det konvensjonelle samfunnet. I likhet med avvikerne Becker beskriver, skjemmes den siste røyker i så stor grad at han helst gjemmer seg bort og ønsker å skjule sin røykeadferd. Den siste røyker unngår å røyke i situasjoner hvor risikoen for fordømmelse fra andre er stor, og velger i stedet å isolere seg. Å håndtere et stigma eller avvik på denne måten kalles av Goffman (1972) *tilpassing*, og av Becker (2006) *covering*, og handler om å skjule handlingen gjennom ulike strategier. I frykt for å bli stemplet kan individet forsøke å holde stigmaet hemmelig gjennom å trekke seg tilbake fra sosial interaksjon hvor man risikerer å bli avslørt (Grattet 2011).

Selv om isolasjon er en effektiv måte å unngå fordømmelse fra samfunnet på, er det ikke alltid tilstrekkelig for å unnvike dilemmaet (Becker 2006). Negative holdninger til en avvikende handling er gjerne også integrert i avvikeren selv, noe som fordrer andre strategier for å rettferdiggjøre en avvikende handling – for seg selv så vel som for andre. Dessuten kan man vanskelig isolere seg fullstendig fra samfunnet til enhver tid. Derfor er det også behov for andre måter å håndtere avvikssituasjonen på. I analysen ser vi at den siste røyker bruker hensynet han tar til folk rundt seg som en rettferdiggjøring av røykingen. Ved å trekke seg vekk fra andre mennesker, og velge sine røykearenaer med omhu, mener den siste røyker at han ikke plager andre med sin røykeadferd. Hensynet til de andre blir en rettferdiggjøring av

røykingen, både i forhold til andre individer og røykeren selv. Becker trekker frem denne type nøytralisering som en forhandlingsmetode, hvor avvikerer nøytraliserer sin egen mottakelighet for de andres oppfatninger ved selv å akseptere et alternativt syn på den avvikende aktiviteten.

Sykes og Matza (1957) mener at siden også avvikere forholder seg til det gjeldende normsystem, er nøytraliseringsteknikker nødvendige for å unngå skam og rasjonalisere avvikende handlinger. Gjennom å ta hensyn ønsker røykeren å dempe det ytre stigmaet, og med det opprettholde eget selvbylde. Bruk av unnskyldninger for å rettferdiggjøre handlinger som ses på som uønsket er en sosialt akseptert måte å bygge bro mellom en den uønskede handlingen og forventingen fra de andre (Scott og Lyman 1968). Samtlige av røykerne jeg intervjuet hadde et bevisst forhold til det ubehag de andre kan føle som følge av røyking. Ikke bare gjennom direkte eksponering for røyk, men også som følge av røyklukt som sitter igjen etter at man har tatt seg en røyk. Gjennom å ta hensyn til de som ikke røyker ved å trekke seg unna felleskapet for å røyke, vaske hender og tygge tyggegummi for å fjerne sekundær røyklukt, er oppfatningen hos den siste røyker at han eliminerer det ubehag han påfører andre, og at stigmaet derav bør falle på sin egen urimelighet. Etter egen oppfatning plager ikke den siste røyker andre med sin røykeadferd, og bør dermed få være i fred til å gjøre som han vil. Dette er et syn som er utbredt i utvalget, og som følge av det er følelsen av å bli urettmessig fordømt rådende.

Når man undersøker et emne som røyking er det å forvente at helserisikoen vil bli offer for nøytraliseringsteknikker på samme måte som det som er vist med hensynet nettopp. Bilgrei (2011) finner hos sine informanter at helserisikoen ved røyking nøytraliseres gjennom at røykerne toner dem ned og selv mener at risikoen ikke angår dem i like stor grad som andre. I min undersøkelse har ikke helserisikoen vært et tema som tar stor plass. De gangene helserisiko ble tatt opp var informantene rask å feie det unna med «at alle vet jo hvor farlig det er». Kanskje har fokuset hos røykeren flyttet seg fra egen helse til andres ubehag, fordi fokuset i samfunnet har endret seg. Det har unektelig vært en overgang fra massemediekampanjer om helserisiko til et sterkere fokus på restriksjoner for å beskytte de andre, både mot helsefare og mot opplevd ubehag som følge av røyking. En annen mulighet er at helsefaren vedrørende røyking nå er så kjent og internalisert, at behovet for å rettferdiggjøre risikoen man tar uteblir. Kanskje har den siste røyker resignert, og aner at et

forsøk på å rettferdiggjøre helserisikoen kan være med å underbygge en stereotypi av «den dumme røyker»?

Klimaet rundt den siste røyker er kaldere, og hva er da mer naturlig enn å holde varmen sammen. Sosialt samhold og gruppetilhørighet hører til de mekanismer en kan se hos avviksgrupper (Becker 2006). Røykerens sosiale rolle har endret seg over flere tiår, men det siste tiåret kan det virke som at endringene har vært påtagelige for røykerne. Et individs sosiale identitet deles opp ved hjelp av ulike folk og ulike steder, noe som er viktig å ha med seg når man studerer stigmatiserte individer eller grupper (Goffman 1972). Ulike sosiale arenaer og grupper påvirker graden av stigma individet opplever, noe som kan forklare at det fortsatt er et sterkt samhold røykere i mellom. Om en røyker befinner seg i en gruppe hvor de andre medlemmene røyker og/eller på en arena hvor det er akseptert å røyke, forsvinner stigmaet i den gitte situasjonen. Når individer søker sammen som følge av et stigma kan det føre til at handlingen som stigmatiseres intensifieres, noe som bekreftes av samtlige informanter som sier at de røyker mer sammen med andre røykere (Goffman 1972). Scheffels (2009) finner samme samhold blant røykerne hun intervjuet. Hun mener samholdet kan relateres til en forventning om negative holdninger fra de andre, og at et sosialt samlingspunkt fungerer som en beskyttende enhet for røykeren. Inne i denne enheten blir røyking en del av den sosial interaksjonen, så vel som en base for identifikasjon.

Motivasjonen for avvik har ofte en sosial karakter selv om den skjer i private, hemmelige og isolerte former (Becker 2006). Det sosiale samholdet røykere i mellom synes å ha gjennomgått en endring i takt med den sosiale endring som er skjedd i samfunnet for øvrig. Samtidig med en marginalisering av røykerne som gruppe, forsvinner myten om den sosiale røyker. Likevel ser man at et samhold røykere i mellom opprettholdes. Etter min mening har det sosiale aspektet ved røyking flyttet seg fra der hvor røyking var oppfattet som en reell sosial handling, til et sosialt samhold som har sitt utspring en gruppetilhørighet som følger avviksgrupper. Det er sikkert de som mener at den sistnevnte samholdsformen har vært tilfellet lenge, og at et reelt sosialt aspekt ved røyking kun kan tilskrives nok en nøytraliseringssteknikk fra røykernes side. Slik kan det selvsagt være. Likevel kan den marginalisering gruppen har vært gjennom ikke overses, og heller ikke det faktum å røyke er mindre sosialt i dag enn det var for drøye ti år siden.

5.3 Den fordømte røyker

Dersom en avviker ikke tar i bruk mekanismer som isolasjon eller nøytralisering risikerer han å ende opp med å fordømme seg selv (Becker 2006:71). For den siste røyker kan det synes at det er litt «ja takk, begge deler» når det gjelder akkurat dette. Tross flittig bruk av verktøy som er egnet for å unngå et negativt selvbilde, kan det virke som om den siste røykers forsøk på å nøytralisere stigmaet som henger ved han kommer til kort.

Den tobakkspolitiske diskusjonen i USA gir uttrykk for en bekymring over at denormaliseringen av tobakk fører røykeren inn i en sosial pariakaste, hvor stereotypien og status tapet vil føre til at røykeren internaliserer de negative sosiale holdningene og straffer seg selv (Bell et al. 2010). En fare ved en det er at det oppstår såkalte sekundæravvik, hvor stigmaet i seg selv virker avviksproduserende (Lemert 1967). Et velkjent ordspill sier at der er ingen røyk uten ild, noe kan se ut til å være tilfellet for spådommene fra statene. Majoriteten av røykerne i min undersøkelse virker i stor grad å ha internalisert de negative holdningene de opplever fra andre. Dette medfører at de ikke bare ser ned på seg selv, men de ser også ned på andre røykere. Becker (2006) sier at er det ikke unormalt at et individ som utfører en avvikende handling, også selv kan fungere som overvåker, stemple seg selv som avviker og bestraffe seg selv for handlingen slik.

At den siste røyker stempler seg selv kan være et resultat av at de andres holdninger mot røykeren integreres av han selv, men det kan også være et produkt av selvstigmatisering som fostres av det sosiale miljøet rundt røyking (Ritchie, Amos & Martin 2010).

Denormaliseringen av røykeadferd virker å ha nådd inn også hos den siste røyker. Synet mange av røykerne her har på seg selv er nedslående. Om de er isolert slik at ikke andre ser dem og kan fordømme deres adferd når de røyker, tar de over fordømmelsen selv. Ritchie, Amos & Martin (2010) mener at det sosiale klimaet rundt røyking kan lede til at røykere stigmatiserer seg selv som røykende individ.

Negative effekter som følger stemplingen kan være sosial eksklusjon, skamfølelse, lav selvfølelse og depresjon. Konsekvensene kan imidlertid variere avhengig av karaktertrekk og forhold ved individet, som sosialt nettverk, hvor bred samfunnsforståelse en har og synet på eget stigma, og ikke minst – hvor synlig stigmaet er for andre (Grattet 2011). Hos røykerne som er intervjuet i denne undersøkelsen finner man ulike grader av negative effekter som

følge av stigmaet de opplever. Mens noen oppgir at de ikke har noen negative opplevelser forbundet med røykingen, påvirkes andre i større grad av stemplingen. Det kan komme av ulik plassering i Bourdieus sosiale rom.

Informantene som er intervjuet i denne undersøkelsen befinner seg på ulike steder i det sosiale rom, de har ulik besittelse av både økonomisk, sosial og kulturell kapital. Selv om en aktør besitter den kapital som kreves for en høy plassering i det sosiale rom, kan et enkelt identitetstrekk heftet med stigma dra en ned. En aktør som er plassert lavt i det sosiale rom, som den siste røyker, har en tendens til å innordne seg den orden de som dominerer iligger dem (Bourdieu 1995). Dette kalles symbolsk makt. Symbolsk makt oppnås gjennom mobilisering, og er avhengig av anerkjennelse for å virke (Bourdieu 1996). Med andre ord tar den siste røyker de andres oppfatninger om tobakken inn over seg, og med det muliggjøres en symbolsk makt som her kan settes i sammenheng med uformell kontroll og de andres stigmatisering av røykeren. Selv om den siste røyker befinner seg lavt i det sosiale rom, besitter som nevnt de ulike individene bak den siste røyker ulik mengde kapital. Derfor kan man tenke seg at dersom man skiller ut røykeadferden, vil individene være spredt på ulike steder i det sosiale rom. På den måten kan man videre tenke seg at de ulike posisjonene individene har i det sosiale rom, gir ulike forutsetninger for å handtere konsekvensene av stigmaet de opplever.

Bayer (2008) setter spørsmålsteget ved hvem det er som bærer byrden som følger røykestigmaet. Han mener at selv om røykerne ikke er forsvarsløse, kan mange av dem som fortsatt røyker i dag anses å være maktesløse. De som fra før er stigmatiserte og sosialt sårbare av andre grunner enn røyking, får en tyngre byrde å bære gjennom røykestigmaet. Røykere i lavere samfunnslag, eller som allerede er stigmatisert som følge av psykisk sykdom, rusavhengighet eller arbeidsledighet, kan oppleve stigmaet som følger røykingen som en ekstra belastning (Ritchie, Amos & Martin 2010). Et annet aspekt som er interessant, er at røykere fra lavere sosiale samfunnslag med lavere inntekt og utdanning, ikke opplever like stor grad av denormalisering og stigmatisering som røykere fra høyere samfunnslag (Bell et al. 2010). Røykerne jeg har snakket med kan alle anses som ressurssterke mennesker, som ikke har større sosiale problemer. Samtlige er i jobb eller under utdanning. Selv om de til en viss grad opplever stigmaet som følger den siste røyker ulikt, er det vanskelig å se en sterk sammenheng til eksemplene nevnt ovenfor. Eksemplene er likevel viktige å ta med for å vise

den kompleksitet man står ovenfor når det gjelder røykerpopulasjonen. Selv om det er en klar deklassering forbundet med røyking, er det viktig å ha i mente at røykerne er en homogen gruppe hvor ulike undergrupper har ulike forutsetninger for å håndtere stigma, så vel som for å integrere de normative endringer som følger en denormalisering lik den som er brukt i den norske tobakkspolitikken.

5.4 Oppsummering: Den siste røyker – drevet inn i avvik?

Gjennom økt sosial kontroll og stigmatisering kan man påstå at samfunnet over det siste tiåret har drevet den siste røyker inn i avviket. Stigmatiseringen av røykeren som individ sies å være en utilsiktet konsekvens av tobakkspolitikken. Målet fra myndighetenes side har vært å denormalisere røykeadferd, ikke det røykende individ (Sirus 2012:152-154). Selv om stigmatiseringen av røykeren nok er nært knyttet til røykeadferden, er det liten tvil om at den siste røyker opplever seg stigmatisert som individ. Ifølge Becker (2006) er det den avvikendes egen opplevelse og syn på virkeligheten som må ligge til grunn for om han kan anses som en avviker eller ikke. Selv om man gjennom denne undersøkelsen ikke får frem de andres syn på den siste røyker, er røykerens egen opplevelse tilstrekkelig for å kunne trekke i den retning av at den siste røyker kan anses som en avviker.

I likhet med funn gjort av Ritchie, Amos & Martin (2010) kan det synes at den siste røyker også her til en viss grad lykkes med å forhandle seg gjennom stigmaet de erfarer. Det liten tvil om at røykeren tilpasser seg de endrede sosiale normene som følger denormaliseringspolitikken, gjennom nøytraliseringssteknikker som å unngå å røyke i risikosituasjoner, isolere egen røykeadferd og ta hensyn til de andre, samt søke tilflukt i et marginalt men trygt røykenettverk. Disse forhandlingsmetodene for å dempe stigmaet synes likevel ikke å være fullt ut vellykket, da den siste røyker ikke klarer å forhandle seg ut av å fordømme seg selv. Til tross for at de overnevnte forhandlingsmetodene ifølge Becker (2006) svarer til de hos en klassisk avviker, kan det synes at røykeren skiller seg fra andre stigmatiserte, fordi selve røykingen ikke umiddelbart påvirker røykerne på en slik måte at de ikke fungerer likeverdige som de andre i samfunnet. På en måte kan man si at skillet myndighetene ønsker å dra mellom røykeadferd og røykeindivid likevel er reelt i den forstand at om den siste røyker bestemmer seg for å stumpe røyken, forsvinner også stigmaet og avvikerrollen med den siste røykskyen. Den tidligere røykeren vil da umiddelbart kunne trekke fra den negative virkning røykingen hadde på plasseringen i det sosiale rom, og oppnå

den plassering som kapitalen hans tilskriver han. Veien tilbake fra den avvikende tilstand kan derfor sies å være kort for den siste røyker.

I den videre kampen som myndighetene fører mot tobakksepidemien bør det vurderes om stigmatisering av røykeren skal være et bevisst våpenvalg. Det må i alle fall tas inn at stigmatiseringen er en konsekvens, uansett om den er utilsiktet eller ikke. Det finnes ikke klare indikasjoner på at stigmatisering er et virkningsfullt verktøy for å få ned andelen røykere, men det finnes heller ikke noe som tilsier det motsatte. En fare med å drive stigmatiseringen av røykeren videre er at man i stedet for å motivere til røykeslutt, driver røykeren lengre inn i en tilstand av isolasjon og avvik. Da risikerer man å sitte igjen med en annen gruppedynamikk å forholde seg til i det tobakksforebyggende arbeidet enn i utgangspunktet. Det er samtidig et poeng å ta innover seg den homogenitet som finnes i røykerpopulasjonen, og det faktum at ulike grupper responderer på ulike tilnærminger. En segregert tilnærming til det videre tobakksforebyggende arbeidet kan derfor være en mulighet til å nå ulike grupper med et mer målrettet budskap.

6 Konklusjon: Den siste røyker – en avviker?

Gjennom oppgavens løp er vi blitt bedre kjent med den siste røyker, og har fått et innblikk i hvordan det er å være røyker i dag. Det informantene forteller oss etterlater liten tvil om at livet som røyker er blitt mer komplisert enn det har vært tidligere. Helsemyndighetenes mål om å denormalisere røyking strammer grepet om den siste røyker. Det tobakksforebyggende arbeidet gjennomføres ved hjelp av stadig flere restriksjoner, økte avgifter og avskrekkende massemediekampanjer. Sammen er de forebyggende tiltakene med på å skape en holdningsendring i samfunnet, som ikke går i den siste røykers favør.

Følgene denormaliseringspolitikken fører med seg for røykeren er mange. Røyken forbys på flere og flere arenaer, og man ser at stigmatiseringen av røykeren blir verre. Likevel er ikke den siste røyker uenig i politikken som føres. Gjennom samtaler med røykerne kommer det tydelig fram at de i stor grad opplever den økende formelle kontrollen som uproblematisk og til og med positiv. Motstanden er stort sett fraværende, med unntak av mot de nylig innførte restriksjonene. Den siste røyker tilslutter seg den strenge offentlige tobakkspolitikken, og er enig med myndighetene i at ikke-røykere skal skånes for passiv røyking og ubehag knyttet til andres røyking. Mens motstanden mot formell kontroll nærmest er totalt fraværende, har den siste røyker et større problem med den uformelle sosiale kontrollen de utsettes for. Denne formen for kontroll gir seg gjerne utslag i fordømmende blikk, demonstrasjon av misnøye og kommentarer eller mobbing. Når han utsettes for uformelle sanksjoner som disse, mener den siste røyker seg urettferdig behandlet. Den siste røyker oppfatter seg selv som en hensynsfull røyker, derfor synes han selv at den uformelle kontrollen ofte er uberettiget. Den siste røyker bestreber seg for å unngå å plage andre med røykingen, og dette mener de selv eliminerer grunnlaget for negative reaksjoner fra andre.

Flertallet av informantene medgir at de skjemmes over å røyke. Skam i forbindelse med røyking utløses ofte når røykingen foregår offentlig. Røykeren føler at han blir sett ned på og stigmatisert. Samtidig som han føler seg stigmatisert av andre, tar røykeren stigmaet inn over seg og integrerer det, slik at han ser seg selv som røyker gjennom andres øyne. Det oppstår en skamfølelse, som røykeren forsøker å nøytralisere blant annet gjennom hensynet som ble nevnt i forrige avsnitt. Andre metoder røykeren brukes for å dempe skammen er at han isolerer seg og forsøker å skjule røykeadferden. Samtidig brukes hensynet til de andre for å

rettferdiggjøre røykingen både for seg selv og andre. Røykeren trekker seg unna fellesskapet for å røyke, måler vindretningen på utekafeen før han setter seg ned, vasker fingre og tygger tyggegummi. Alt for å rettferdiggjøre røykingen gjennom å ta hensyn til andre. På den ene siden kan man si at myndighetene har mislyktes i å integrere sin tobakksforebyggende politikk i den siste røyker, fordi han ikke slutter å røyke. På en annen side har integreringen lyktes i den forstand at den siste røyker gjør alt han kan for å passe inn, tross egen røykeadferd.

Myten om den sosiale røyker lever i beste velgående hos røykerne selv. På tross av at røykerne i dag er en marginalisert gruppe, opphøyres det sosiale aspektet ved røyking stadig av den siste røyker. Når et individ stigmatiseres kan følelsen av gruppetilhørighet ha en beskyttende funksjon mot negative holdninger fra andre. Det som tidligere kunne ses på som en reell sosial røykerplattform, har i takt med marginaliseringen byttet plass med et sosialt samlingspunkt hvor røykeren kan søke ly for stigmatiseringen. Der inne opprettholdes det sosiale ved røykingen, ved at røykerne identifiserer seg med hverandre, samtidig som røykeadferd er en del av den sosiale interaksjonen. Den sosiale røyker er nok i reell forstand tapt, men følelsen av et sosialt samhold ivaretas. Kanskje også i enda større grad enn tidligere, fordi det er mer tiltrengt under dagens røykeklime. Dermed kan man si at en den tobakksforebyggende politikken som føres leder til en tettere sosial integrasjon røykere i mellom, fordi integrasjonen gjør gruppens beskyttende funksjon tydeligere for dem selv, noe som i seg selv kan bidra til å forsterke følelsen av å være en stigmatisert gruppe.

Det sosiale selvbildet til den siste røyker lider. Den siste røyker føler seg sett ned på og jaget av de ”normale”, men han ser samtidig ned på seg selv. Gjennom å ta inn over seg og integrere det opplevde stigmaet, ser den siste røyker på seg selv gjennom de andres øyne. Denne form for selvstigmatisering er mer ødeleggende for individets selvbilde enn stigmatisering som kommer utenfra. Når den siste røyker forsøker å forsvare egen røyking gjennom å ta hensyn, klarer han likevel ikke å nå gjennom til seg selv. Siden han ikke kan godta sin egen rettferdiggjøring, ender den siste røyker opp med å integrere de andres holdninger. På den måten får man nok en gang bekreftet at denormaliseringen av tobakk tas opp også av den siste røyker, men fordi han fortsatt ikke slutter å røyke, resulterer integreringen av de andres holdninger i et nedslående selvbilde.

Helsemyndighetenes målsetting om å denormalisere røyking er vellykket. Å røyke er ikke normalt lengre. Det er et avvik. I løpet av de siste fem årene har røyken tatt den siste røyker med seg inn i avviket. Vi vet at det siste tiårets intense kamp mot tobakken har ført til at økende stigmatisering av røykeren, og gjennom kvalitativ forskning begynner vi å ane konturene av konsekvenser for det røykende individ. Stigmatiseringen av røykeren som individ var ikke i seg selv et mål i det tobakksforebyggende arbeidet. Men med tanke på den aggressivitet som ligger bak den tobakkspolitikk som føres i Norge, må det anses som naivt ikke å forutse at de som ikke klarer eller ønsker å stumpe sigaretten havner i en sosial klemme.

Det kunne ikke falle meg inn å provosere noen med røykingen min. Jeg vil helst bare røyke for meg selv uten at noen ser meg. Og jeg tenker at da er du bra avhengig, når du røyker i det skjulte... (Janne 47 år, sekretær)

Vår iboende forakt for svakhet har med myndighetene i spissen drevet den siste røyker inn i en avvikstilværelse. Etter Ofstads (1971) betraktninger, når den siste røyker ikke vil behandles for sin røyking, fortjener han å heller behandles som et krek. Så kan man spørre seg om det er den gjengse mening blant folket? Den siste røyker synes å oppfatte det så. Et betimelig spørsmål er om røykeren er et lett tilgjengelig bytte for en generell forakt for svakhet man kan finne i samfunnet? At røyking nå faktisk anses som en «forbrytelse» i den forstand at det betraktes som sosialt straffbart? At det er blitt legitimt å mobbe og iverksette uformelle straffereaksjoner mot gruppen? I så fall kan en rettfærdiggjøring av forakten grunne i at selvvalgt er velvalgt. At den siste røyker blir et billig offer for samfunnets trang til å fordømme svakhet, fordi røykerens vei ut av avviket tilsynelatende er så enkel som at det bare er å slutte.

Den tobakksforebyggende politikken har ført røykeren inn i resignasjonen. Et gammelt ordtak sier at; *Det er ingen røyk uten ild*. Hos den siste røyker er riktignok flammen slukket. Problemet er bare at det fortsatt ryker.

Litteraturliste

- Aakvaag, G. C. (2008): *Moderne sosiologisk teori*. Oslo, Abstrakt forlag.
- Bayer, R. (2008): *Stigma and the ethics of public health: Not can we, but should we*. *Social Science & Medicine*, 67:463-472.
- Becker, H. S. (2006): *Utanför. Avvikandets sociologi*. Svensk utgave. Lund, Arkiv Forlag.
- Bell, K., Salmon, A., Bowers, M., Bell, J. & McCullough L. (2010): *Smoking, stigma and tobacco denormalization: Further reflections on the use of stigma as a public health tool. A commentary on Social Science & Medicine`s Stigma, Prejudice, Discrimination and Health Special Issue (67:3)*. *Social Science & Medicine*, 70:795-799.
- Bilgrei; O. R. (2011): *Forsvar og motstand. En sosiologisk studie av røyking og stigma*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo.
- Bourdieu, P. (1987): *What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups*. California, Berkeley Journal of Sociology, 32. 1-17.
- Bourdieu, P. (1995): *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Norsk utgave. Oslo, Pax forlag.
- Bourdieu, P. (1996): *Symbolsk makt*. Norsk utgave. Oslo, Pax forlag.
- Dingel, M. J., Karkazis, K. & Koenig, B. A. (2011): *Framing Nicotine Addiction as a «Disease of the Brain”: Social and Ethical Consequenses*. *Social Science Quarterly*. Volume 92 (5): 1363-1389
- Goffman, E. (2005): *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*. Svensk utgave. Stockholm, Norstedts Akademiska Forlag.
- Grattet, R. (2011): *Societal Reactions to Deviance*. *Annual Review of Sociology*, 2011.37:187-204.
- Helsedirektoratet.no (2015): *Tobakksforebygging – strategier og historikk*. Helsedirektoratet. Tilgjengelig fra 02.05.2015.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2006): *Nasjonal strategi for det tobakksforebyggende arbeidet 2006-2010*. Strategiplan. Oslo, Helse- og omsorgsdepartementet.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2013): *En framtid uten tobakk. Nasjonal strategi for arbeidet mot tobakksskader 2013-2016*. Strategiplan. Oslo, Helse- og omsorgsdepartementet.
- Lemert, E. M. (1967): *Human deviance, social problems, and social control*. 2.utgave. New Jersey, Prentice-Hall, Inc.

- Lund, K. E. (2011): *Røykernes motstand til nye tobakksforebyggende tiltak*. Den Norske Tannlegeforenings Tidende 2011, 13(121):838-843.
- Lund, K. E. & Lund, M. (2005): *Røyking og sosial ulikhet i Norge*. Tidsskrift for Den norske legeforening. Nummer 5, (125): 560-563.
- Nilssen, V. (2012): *Analyse i kvalitative studier. Den skrivende forskeren*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Ofstad, H. (1971): *Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderinger*. Oslo, Pax Forlag.
- Peretti-Watel, P., Beck, F., Legleye, S. & Moatti, J. (2007): *Becoming a smoker: Adapting Becker's model of deviance for adolescent smoking*. Health Sociology Review 2007, 16:53-67.
- Pettersen, K. (2005): *Røykeloven og gjester ved brune serveringssteder. Konsekvenser, tilpasninger og vurderinger*. NOVA Rapport 1/05. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Ritchie, M., Amos, A. & Martin, C. (2010): "But it just has that sort of feel about it, a leper". *Stigma, smoke-free legislation and public health*. *Nikotine & Tobacco Research*, Volume 12 (6): 622-629.
- Ryen, A. (2002): *Det kvalitative intervjuet. Fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Scheffels, J. (2009): *Stigma, or sort of cool. Young adults' accounts of smoking and identity*. *European Journal of Cultural Studies*, Vol 12 (4):469-486.
- Scheffels, J. & Sæbø, G. (2012): *De andres blikk: røykernes opplevelse av denormalisering av tobakksbruk*. SIRUS-rapport nr. 3/2012: 101-124.
- Scambler, G. (1998): *Stigma and disease: changing paradigms*. *Lancet*. 352:1054-5.
- Scott, M.B & Lyman, S.M (1968): *Accounts*. *American Sociological Review*. Vol. 33 (1): 46-62.
- Sirus (2012): «Vi blir en sånn utstøtt gruppe til slutt...». *Røykeres syn på egen røyking og denormaliseringsstrategier i tobakkspolitikken*. SIRUS-rapport nr. 3/2012. Oslo, Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Skog, O. (2006): *Skam og skade. Noen avvikssosiologiske temaer*. Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Statistisk sentralbyrå (2015): *Røykevaner, 2014: Fortsatt nedgang i røyking*. Statistisk Sentralbyrå (ssb.no). Tilgjengelig fra 03.02.15.
- Stuber, J., Galea, S. & Link, B. G. (2008): *Smoking and the emergence of a stigmatized social status*. *Social Science & Medicine*. 67:420-430.

Sykes, G.M. & Matza, D. (1957): *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*. American Sociological Review. Vol. 22, (6): 664-670.

Widerberg, K. (2001): *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt. En alternativ lærebok*. Oslo, Universitetsforlaget.

Intervjuguide

Personalia

- Alder
- Utdanning
- Jobb

Røykevaner

Hvor lenge har du røyket?

Hvor mange sigaretter røyker du hver dag?

Røyker du oftest sammen med andre eller alene?

Har du forsøkt å slutte å røyke?

- I så fall, hvorfor?

Hvordan har «røykenettverket» ditt endret seg i løpet av de siste ti årene?

Holdninger til røykere

Hvordan har det å være røyker endret seg de siste årene?

Har samfunnets holdninger til røyk endret seg siden du begynte å røyke?

- På hvilken måte?
- Eksempler
- Hvordan merker du det selv som røyker?

Har du merket noen endringer i hvordan røykere behandles av andre?

Har følelsen knyttet til å ta seg en røyk offentlig endret seg fra tiden før røykeloven og til nå?

Er røykere annerledes enn andre?

- På hvilken måte

Hvilke trekk kjennetegner en røyker (kontra en som ikke røyker)?

Hvordan føler du at andre som ikke røyker ser på deg, eller ser på røykerne som gruppe?

Er det situasjoner hvor røyken gjør at du føler deg sett ned på?

Er det sosiale situasjoner du går glipp av/ikke inkluderes i fordi du røyker?

Føler du noen gang skam i forbindelse med røyking? Hender det at du skjemmes?

- Hvorfor
- Hvilke situasjoner

Restriksjoner

Hva tenker du om de formelle restriksjonene som gjelder røyking?

Har du noen opplevelse av at det er steder det ikke er greit å røyke, selv om det er lov?

- I så fall, hvor og i hvilke sammenhenger?

Hender det at du røyker på bussholdeplass, i taxi kø, utenfor flyplass og andre lignende offentlige arenaer?

Har du fått kritikk for å røyke på steder hvor det er lov å røyke?

- I så fall, hva tenker du om det?

Hvilken holdning har din arbeidsplass til røyking? (regler, restriksjoner, reaksjoner)

Hva synes du om at ansatte nektes å røyke i arbeidstiden?

Sosialt

Hvor ofte er du eneste røyker under sammenkomster? (ifm jobb, selskap, kurs, skole, annet)

Om du er eneste røyker under en sammenkomst, går du likevel ut for å røyke?

Beskriv reaksjonen når man oppdager at flere røyker?

Hender det at du kvier deg for å ta en røyk i sosiale tilstelninger? I så fall hvorfor?

Er dette noen gang et samtaletema blant røykere? Hva blir sagt?

Reaksjoner

Hvordan opplever du at andre folk reagerer på at du røyker?

Hvordan synes du det er å kjøpe røyk i butikken?

Hva skal til for at du skal slutte å røyke?

Påvirkes du på noen måte av den sosiale endringen du selv beskriver?

Hvilke følelser knytter du til den? (Sorg, frustrasjon, lettelse, trass, motivasjon, skam)